

LUMINA 2002

Redactor:
Elena Munteanu Csobai

Corectură:
Elena Rodica Colta

Foto:
Imre Nagy
Zoltán Váradi

Coperta:
László Lonovics

Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Apariția revistei a fost sprijinită de Fundația Publică
„Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria”

ISSN 215-6779

ANIVERSĂRI 2002

Emanuil Gojdu

1802–1870

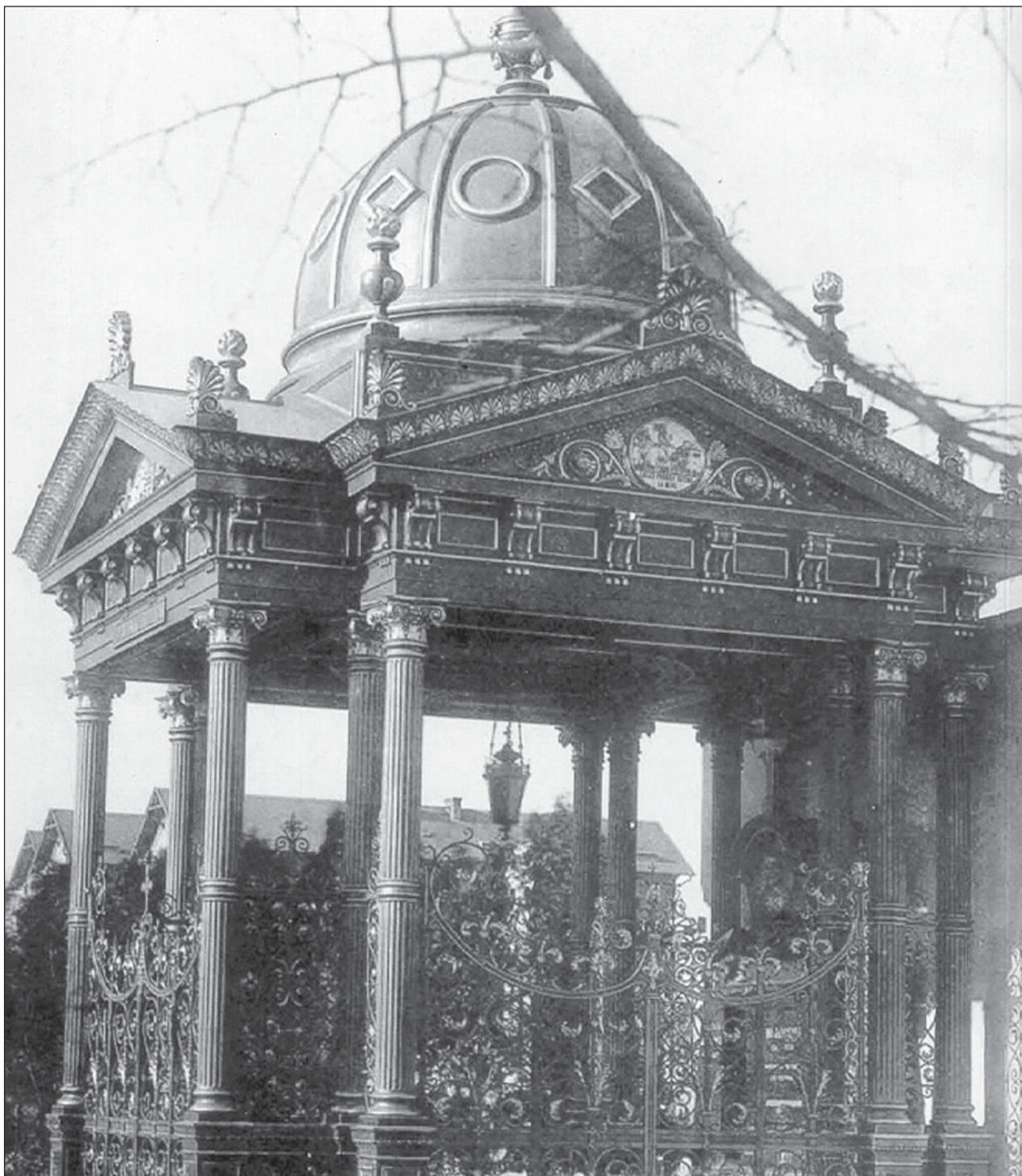
Gheorghe Pomur

1818–1882

Teodor Pap

1822–1887

Mormîntul lui Emanuel Gojdu de la Budapesta

Maria Berényi

Originea și familia

200 de ani de la moartea lui Emanuil Gojdu

Marele mecenat Emanuil Gojdu, ca și prietenul său, mitropolitul Andrei Șaguna, este român originar din Macedonia. În prima parte a secolului al XVIII-lea, cei din familia Gojdu erau negustori înstăriți, stabiliți în **Moscopole**, un centru economic și cultural înfloritor din sudul Albaniei de astăzi. Apreciat drept „Florența Balcanilor”, orașul Moscopole a reprezentat pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea cel mai important centru al macedoromânilor.

„Datorită hărniciei și priceperii locuitorilor săi, precum și unui concurs fericit de împrejurări, Moscopole a ajuns, prin secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, cel mai însemnat centru de civilizație și cultură al poporului aromân. În documentul din arhiva Loc. Budapesta, Moscopole e numită „Urbs Amplisima”. Se vorbește de dînsa ca de „cel mai mare oraș nu numai din toată Grecia, ci aproape din tot imperiul Turcilor”.

După Pouqueville, Moscopolea număra, în 1788, 53.000 locuitori.

Negustori pricepuți și muncitori îndrăzneți și

cu relații întinse, fiii Moscopolei stau în fruntea comerțului din Peninsula Balcanică. Aproape tot ce se exporta din Turcia prin Adriatică, trecea prin mîinile lor, iar tot ceea ce intra în această țară, prin porturile aceleiași mări sau prin alte puncte de frontieră, din țările germane sau apusene, se distribuia tot prin dîșii. Ei erau negustorii care aveau cele mai numeroase și mai strînse legături comerciale cu străinătatea. (...)

Sub raport industrial, de asemenea, Moscopolea era o cetate unde se lucra zi și noapte tot felul de articole ce se desfăceau peste tot, în interior și afară. Meseriașii erau organizați în bresle. Gudas numără 14 corporații bine organizate.

Moscopole avea pe vremea aceea înfățișarea marilor centre comerciale.

„În bazarurile mari și întinse era o mișcare uriașă, o forfoteală de furnicar ca în marile orașe ale Asiei. Oamenii erau absorbiți de afacerile lor. Corespondențe și comenzi soseau de pretutindeni, din Peninsula și din Europa, ce trebuiau repede satisfăcute; se descărcau mereu la marile caravanseraiuri și se încărcau manufacturate și mărfuri pentru toate direcțiunile. Magazinele gemeau de acestea și industriile lucrau zi și noapte. Albania toată se alimenta de aici sau din porturile Adriatice, ce, aproape sută la sută, le stăpîneau tot ei. La bîlcuiri și în zilele de tîrg, veneau Albanezi și negustori din toate provinciile.”

Din cauza acestei vieți comerciale intense, Moscopole ajunge cel mai bogat centru aromânesc din Peninsula balcanică.

Valuri de aur curg în această cetate.

Belșugul era așa de mare, încît se spune că femeile purtau pantofi împodobiți cu „flurii și mahnudele”; se zice că erau aurite pînă și mîinerele măturilor.

Răsfirată pe cele cinci coline, pe o întindere de aproape 3 km, Moscopolea se răsfăța în lux și bogăție. Multe din casele moscopolenilor erau adevărate palate, clădite din marmură și împrejmuite de curți impunătoare. La fiecare colț de stradă, apa cristalină fîșnea din șipote și cișmele. Peste 50 de biserici săgetau văzduhul cu clopotnița lor măreață. Printre ele se distingea în chip deosebit, prin înfățișarea ei impunătoare, bogăție și artă, Metropolia. Alături se înalța mo-

numentala clădire ce adăpostea „Academia cea Nouă”, focar de cultură pentru întreaga Peninsulă Balcanică. Aci a profesat Epirotul Chrisanos, Sevastos, Leontiadis din Castoria, Grigore Moscopolitul, Teodor Cavaleoti, Ieromonahul Constantin din Moscopole și alții. Academia și biblioteca din Moscopole, înființată pe la începutul secolului al XVIII-lea de către ieromonahul Grigore Constantin, a fost primul institut grafic care a luat ființă în Turcia și o bucată de vreme a fost unicul.

Din teasurile acestei tiparnițe au ieșit o mulțime de cărți.

În zilele ei de splendoare, Moscopolea era punctul de atracție al tuturor Aromânilor.

„Curioșii veneau din toate orașele aromânești și cele străine ca să viziteze Meca Aromânilor, orașul cu 70 de biserici, îmbrăcate în odoarele lor cele mai scumpe, lucrate de artiștii aromâni în argintărie; venea călări, pe cai și catîri, ca să se închine în mănăstirile bogate, în zilele de hramuri și de bîlciuri; veneau să admire picturile și odăjdiiile scumpe, odoarele frumoase și sculpturile artistice de la marele și strălucitele biserici și de la Mitropolie, se înghesuiau să admire palatele de marmoră, cu grădini și cișmele frumoase, din cetatea luxului, a literelor, artelor și a științelor înalte, toate rodul unei munci binecuvîntate; veneau să ia contact cu eleganța femeilor, să le admire frumusețea și să le imite noblețea ținutei și a toaletelor rîvnite. Tineri și bătrîni iubitori de un sîmbure de cultură și de glorie nobilă, se grăbeau de pretutindeni, ca să audă la noua Atenă pe marii dascăli și pe genialul tînăr Teodor Cavaliotti de la Noua Academie; să se adape la lumina bogatei biblioteci, să vadă de aproape minunea mașinilor de tipărit, lucruri vechi și propovăduiri înalte; să audă predicile marilor prelați și cărturari, să vadă și să simtă cît mai aproape de sfințenia și maiestatea Patriarhului Ioasaf, marele lor conațional.”¹

„În Moscopole, într-o biserică, lîngă ușa împărătească, exista un jilț cu brațele rezemate pe doi lei firoși, cu gurile căscate, cu limbile scoase, cu coamele înfiorate. Pe speteaza jilțului era gravat cu litere aurite, numele „G o j d u”. Este cea mai veche mărturie a existenței acestei familii în Moscopole.”²

În secolul al XVIII-lea Peninsula Balcanică era răvășită de turci. Atunci aromânii și grecii din Macedonia s-au revărsat prin mai multe valuri spre nordul Dunării în Ungaria, Galiția și Polonia. Procesul de emigrare era dominant mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după

distrugerea de către Ali Pașa din Ianina a orașului Moscopole, eveniment petrecut în două rînduri, în 1769 și 1788.³

Macedoromânii au trecut în număr mare în Imperiul Habsburgic, în special în Ungaria. Locotenența domnească din Ungaria a dat dispoziții autorităților de la frontieră ca de la acești foști supuși turci să ceară date cu privire la vîrsta, naționalitatea, religia, situația lor familiară, etc. Prin patentă de toleranță de la 1781, Iosif al II-lea, i-a luat sub ocrotirea sa, ca pe unii care aduceau realmente beneficii în marele comerț al statului. Macedoromânii, după ce primeau cetățenie, trebuiau să depună jurămîntul de credință în fața dietelor din jupani, fapt în urma căruia se încheia un act oficial legalizat. Ca supuși străini, erau sub un regim special, deosebit de al celorlalți locuitorii ai țării și deoarece prin îndeletnicirea lor de comercianți erau folositori și altora, li s-au creat condiții speciale, de ocrotire, primeau unele privilegii.

Coloniile macedoromâne au fost considerate drept colonii *grecești*, iar membrii lor numiți – chiar și de către românii din Banat și Transilvania – *greci*. Negustorii macedoromâni și greci se aliau spre a-și apăra interesele comerciale în companii, dar și identitatea lor religioasă, ortodoxă era comună. Toți acești macedoromâni pe care ungurii îi numeau (görög) „greci”, adică „negustori”, se găseau răspîndiți aproape în mai toate târgurile și orașele din Ungaria.

În general, macedoromânii erau bilingvi, considerînd ca limbă maternă dialectul macedoromân, în timp ce limba greacă devenea limba lor de cultură, de slujbă religioasă și de comunicare în afaceri sau treburi oficiale.

În noua lor patrie, macedoromânii aduceau cu ei o lungă experiență și capitaluri pe care le-au valorificat rapid, devenind aproape pretutindeni un factor catalizator al constituirii unei burghezii comerciale și financiare. Comerțul le aducea mari beneficii materiale, ceea ce le înlesnește posibilitatea să acapareze o bună parte din traficul cu mărfuri dintre Imperiul Otoman și cel habsburgic și să cumuleze capitaluri importante. Se formează o pătură subțire dar potentă și influentă a banului, care prevalîndu-se de puterea sa economică, revendică drepturi naționale. Influența lor a fost relevantă, mai ales asupra populației de la orașe, unde au pus bazele comerțului. Macedoromânii stabiliți pe aceste meleaguri nu s-au mărginit însă numai la preocupările negustorești, ci au contribuit în unire cu negustorii greci, la menținerea și întărirea bisericii ortodoxe. Multe biserici sînt clădite din inițiativa lor, înzestrîndu-le apoi cu icoane, clopo-

te, odăjdii și multe cărți sfinte. La sfârșitul secolului al XVIII-lea pot fi enumerate 19 biserici și capele grecești. S-au ridicat biserici la Oradea, Vác, Balassagyarmat, Zimony, Karcag, Kecske-mét, Léva, Miskolc, Bichiș, Ungvár, Pesta, Szentes și Tokaj, iar capele la Gyöngyös, Diószeg, Nagykanizsa, Sibiu, Sopron și Nagyszombat.⁴

Familia Gojdu a plecat din orașul Moscopole din Macedonia odată cu familiile Sina, Pilta, Dumba ș.a. și s-a așezat în Polonia. După împărțirea Poloniei între Rusia, Prusia și Austria, acești macedoneni au coborât în Ungaria, împinzind toate orașele mai de seamă ca negustori ori bancheri. Familia Gojdu în itinerarul pribegiei sale se stabilește întâi la **Miskolc**, unde poposise și familia Șaguna.⁵

În istoriografia română se menționează, că în anul 1606, câteva familii macedoromâne se așează în orașul Miskolc. Istoricii maghiari datează așezarea lor în acest oraș pe la sfârșitul secolului al XVII-lea. Macedoromânii din Miskolc erau originari din: Moscopole, Grabova, Lunca, Civara. Harnici și isteți, devin negustori bogați. Obțin pe termen lung dreptul de a exercita comerțul cu amănuntul și ambulant. În jurul anului 1720 se constituie „Compania comercială grecească” din Miskolc. Membrii companiei vorbeau în limba greacă și aromână. Tot comerțul de vinuri și de lemne din Ungaria, ca și exportul acestora, era în mâinile aromânilor din Tokaj și Miskolc. Acest export se îndrepta mai ales spre Polonia, și mai ales către orașul Poznan și Lublin. Unele familii așezate în Miskolc au venit din Polonia ca mari negustori: frații Grabovsky, Atanasie Mutovsky, Naum și Evreta Șaguna, unul Circu-Kasakovici alături de mulți alții cari – nu se știe din ce motive – s-au stabilit în Ungaria, mai cu seamă la Pesta și Miskolc, probabil, ca să dirijeze mai bine de aici exportul. Aveau legături comerciale cu Viena, făceau comerț de cereale și vite, frecventau bîlciurile și târgurile din Viena, Pesta, Nagyszombat și Debrecen, fiind prezenți și la târgurile săptămânale în localitățile din Hegyalja. Comercianții greci de aici erau foarte bogați. Au închiriat și ridicat în centrul orașului circa 200 de clădiri imobiliare, magazine. Mai toate magaziile, cafenelele, băcăniile, pivnițele de vin, erau în mîna lor.⁶

„La Mișcolț e o puternică colonie macedoromână. În preajma anului 1730 se găseau în acest tîrg din nordul Ungariei aproape 300 de negustori aromâni cu familiile lor. Aici, ei aveau cercul lor aparte, școala și biserica lor. Oameni înstăriți și buni credincioși, ei au clădit cu cheltu-

iala lor, la Mișcolț, una din cele mai frumoase biserici ortodoxe române din țara ungurească.

Sunt mîndri și zeloși de origina și trecutul lor. Statornici în legea strămoșească, întreprinzători și chibzuiți, păzesc cu sfințenie tradiția și obiceiurile de acasă și nu se amestecă cu neamuri străine.

Vorbesc mereu cu duioșie de patria îndepărtată. Icoana Moscopolei e vie în mintea lor. Bătrînii povestesc o grămadă de lucruri minunate asupra acestei cetăți vestită în toată Peninsula Balcanică și restul Europei.

Din gura lor, copiii află cu uimire că, hăt departe, la hotarul dintre Macedonia și Albania, a fost nu de mult un oraș cu 60 mii locuitori, cu aproape 70 de biserici, cu școli înalte, cu oameni învățați și lume înstărită. Era atîta bogăție, belșug și strălucire, încît femeile umblau cu pantofi împodobiți „cu flurii” și se slujeau de măhuri care aveau mînerile aurite.

Urma apoi povestea tristă a vremurilor de bejenie, cînd întreg ținutul Moscopolei a fost prefăcut în ruină.

Rînd pe rînd au fost distruse Nicolîța, Linotopea, Nicea, Lîncea, Grabova, Sipisca, Bitcuchi și celelalte sate care se găseau în calea năvălitorilor.

Din aceste locuri uimitor de frumoase au coborât dînșii, mînați de nevoi și de restriște, înfruntînd urgia la fiecare pas.

Copiii ascultă cu ochii holbați, de parcă ar fi o poveste.”⁷

După ce biserica, clădită de obștea românilor macedoneni la începutul așezării lor în Miskolc, s-a învechit și s-a stricat, în 1785 s-au apucat să și zidească o biserică nouă. Construcția a durat pînă în 1806 sub conducerea arhitectului Ioan Adami. Biserica a fost zugrăvită de către Theodosim Ianinka. În 1791 a fost sfințit iconostasul, care e cel mai frumos și mai mare în Europa-Centrală. Avînd o înălțime de 16 m și mai mult de 87 de icoane care au fost pictate de pictorul vienez Antoniu Kuchelmeister. Tot de acest maestru au fost zugrăvite în 1807 și frescele interioare.

Biserica, care e una din cele mai frumoase biserici ortodoxe din Ungaria, a fost sfințită în 1806 de episcopul din Buda Dionisios Popovici. Pe fațada bisericii ortodoxe din Miskolc în semn de amintire s-a pus o inscripție, în grecește, pe care scrie: „Această biserică a Sfintei Treimi s-a întemeiat în 1785 pe timpul puternicului Iosif al II-lea, regele Ungariei, și s-a isprăvit în anul 1806, pe timpul puternicului împărat Francisc al II-lea, regele Ungariei, cu cheltuiala fraților valahi din Macedonia”. În cazul coloniilor grecești din im-

periu, în toate privilegiile și actele numeroaselor lor comunități bisericești era vorba de greci și vlahi „Griechen und Walachen”, iar în inscripția de pe biserica din Miskolc, era vorba numai și numai de vlahi. Biserica este construită deci cu cheltuiala macedoromânilor, figurînd printre donatori și un strămoș de al lui Emanuil Gojdu, un anume **N a u m G o j d u**.

La Miskolc întîlnim nume de familie ca: Grabovsky, Muciu, Șaguna, Diamandi, Roja, Boiagi, Pescariu, Ghica, Gojdu, Mocioni, etc. Aceste nume le întîlnim și în sînul coloniei din Pesta, fapt care dovedește legăturile strînse de rudenie între cele două colonii macedoromâne.

Deák Ferenc, a fost nepot al lui Deák Péter, colonel de husari și fiul lui Gábor. El se trage din strămoși care au purtat în Macedonia și Miskolc numele de **Pescariu**. Avea relații prietenești cu Emanuil Gojdu. În secolul al XIX-lea într-o serie de articole din presa românească din Transilvania și Ungaria se făceau referiri la originea macedoromână a lui Deák Ferenc și **Eötvös József**. Mai jos dăm un scurt pasaj dintr-un astfel de articol, apărut în *Gazeta de Transilvania*: „În decursul timpului mulți Români Macedoneni s-au maghiarizat. Francisc Deák, marele bărbat de stat al Ungurilor, autorul compromisului austro-ungar de la 1868, era român macedonean din Miskolc, purtînd în primii ani ai copilăriei numele de Pescariu, iar după intrarea în școală profesorii unguri l-au numit Deák. Deák n-a negat niciodată naționalitatea sa, precum nici n-a afirmat-o. Următoarea convorbire dintre Olteanu, răposatul episcop român din Oradea-Mare, și Deák – convorbire care a avut loc la Budapesta după anul 1860 în villa lui Ștefan Nedeczky, nepotul de soră a lui Deák – va edifica credem pe cetitori în această privință.

Prînzind împreună, episcopul Olteanu se adresează lui Deák cu cuvintele:

– Feri bátyám (bade Francisc) dl. Alexandru Roman scrie în ziarul său „Federațiunea”, că d-ta ești de origine Român macedonean!

Deák cam trist și dînd din mîini, răspunde: „Leider (Ungurii întrebuintează mult acest cuvînt german), nem tudok oláhul!” (Adică: Păcat, că nu știu românește.)

Episcopul Olteanu, care a fost foarte mult patronat de Deák – fapt pentru care „frumosul episcop” cum îi zicea lumea, a făcut cadou lui Deák o villă în Budapesta în care a fost grijit pînă la moartea sa – a declarat mai multor amici d-ai săi, că fața și apucăturile îl trădau pe Deák, că e Român.

Baronul Eötvös, fost ministru al instrucției publice și autorul legii naționalităților, călcată azi

atît de mult în picioare de Unguri, a fost și el de origine Român macedonean. Acesta a declarat-o d-lui Al. Roman, membru al Academiei române o rudă mai îndepărtată a familiei Eötvös:

„Numele de Eötvös, care însemnează (argintar sau aurar), se trage din faptul, că străbunii baronului Eötvös, fiindcă mulți Macedoneni de pe acele vremuri erau argintari, la venirea în Ungaria au fost botezați cu termenul popular unguresc Eötvös, adică argintar sau aurar.”⁸

În sînul coloniei din Miskolc s-a stabilit și a făcut negoț unul Mihail din familia Mocioni, care a avut ca soție pe Ecaterina, fiica lui Ioan Mocioni și mama ilustraților frați Alexandru și Eugen Mocioni.

Membrii coloniei macedoromâne din Miskolc, asemenea altor colonii, au făcut donații pentru cultura românească, au organizat activități filantropice, și s-au ridicat din sînul ei mai multe personalități de seamă.⁹

Ardelenii sunt cei dintîi care recunosc rolul de însemnătate istorică jucat de către Românii macedoneni, veniți în Austro-Ungaria.

Iată ce scrie în această privință fruntașul transilvănean At. M. Marienescu: „Eu de aci, de la rîul Timișului, să vă povestesc cum frații români din Macedonia au ajuns pînă la noi, ca și destinați de providență, ca să ne fie spre ajutorul și mîntuirea noastră, căci mari necazuri, necazuri de secole, au ars inima noastră. Și mare mîngîiere ne-au adus frații noștri din Macedonia.

Puținii nobili români mai de frunte erau ca ameiți în epoca nouă, se legănau, oare că sunt mai mult nobili maghiari sau mai mult nobili români?

Poporul român în ora scăpării sale se văzu sărac și necult, și fără fruntași, care să-l conducă bine de a se folosi de darul libertății popoarelor.

Iată că în această oră se arată pe terenul luptelor naționale Șaguna și Mocioni, apoi la fapte mari binefăcătoare și Gojdu, îngeri apărători și ajutători ai românismului.

Aceste familii sunt macedoromâne. Ele și cu alte familii au părăsit în secolul trecut Macedonia și au aflat altă patrie, popor iarăși român apăsător. Aci providența le-au dat rol ca să se înalțe în fruntea celor care le cereau ajutorul și au întins mîna de conducători și ajutători.

Dumnezeu lucra neîncetat.”

La fel se exprimă și Valeriu Braniște: „Dar fără conducători, ducea acest popor cea mai jalnică viață.

Atunci ne-a adus Providența pe Aromâni, băr-

bați de vastă cultură, cu profunde sentimente naționale, gata de luptă și jertfă, bărbați care punându-se în fruntea poporului nostru și îndosebi în fruntea îngenunchiatei biserici răsăritene, au înscris în istoria evoluțiunei noastre naționale una din cele mai glorioase pagini.”

„Să amintim din cele multe numai trei nume: Șaguna, Mocsonyi și Gojdu. Închipuiți-vă că am șterge aceste trei nume din istoria evoluțiunii noastre din veacul trecut și întreaga noastră istorie din acest veac ar aduce mult cu un balon din care s-a scurs hidrogenul.”

„Ori cât de mare ar fi fost nenorocirea care a alungat aceste familii harnice, cinstite și credincioase de la vetrele lor străbune, silindu-le să ieie toiagul pribegiei în mână și să plece în lume, fără de a ști unde vor ajunge, atât de mare a fost norocul nostru, că vlăstarii de ale acestor familii au dat peste noi, cei decapitați și punându-se în fruntea noastră, ca urmînd unei misiuni divine, au devenit capii unui popor părăsit, conducătorii noștri, bărbați providențiali, care ne-au scos din întunec la lumină, înscriindu-și numele lor nu numai cu litere de aur, departe strălucitoare, pe paginile Renașterei noastre naționale, ci încreștîndu-le totodată adînc în lespețile sufletului recunoscător al poporului nostru.”

„Noi nu avem astăzi o singură instituțiune națională mai de seamă, bisericească, culturală, politică, care să nu poarte timbrul acestei intervenții superioare în evoluția noastră fără de această intervenție.”¹⁰

Străbunii, părinții și frații lui Emanuil Gojdu

De la Miskolc, o ramură a familiei Gojdu a trecut dincolo de Dunăre, iar alta s-a așezat în părțile Bihorului. Din această ramură bihoreană se trage Emanuil Gojdu.

Mai toți biografii lui Gojdu (Ioan Lupaș, Todor Neș, Nicolae Firu, etc.) consideră că familia din spre tată este macedoromână. Partenie Cosma însă, în articolul publicat în Enciclopedia Română despre Gojdu, consideră că el era român ungurean din Bihor. Argumentele sale sînt: „Numele original de familie al tatălui lui Gozsdu a fost deci „Popovici”. Fostul avocat din Arad, Ioan Popovici, fiul unui comerciant din Beiuș, descendent al unui preot Popovici din comuna rurală Didișeni (cott. Bihării), afirma că el este rudă cu Gozsdu. În toate afacerile mai importante îl consulta, de cîte ori mergea la Pesta era tot la Gozsdu, de asemenea Gozsdu cînd mer-

gea la Arad era oaspele lui Popovici și-l agrăia cu „nepoate”. Din acestea, apoi din împrejurarea, că comercianții macedoromâni toți erau avuți, iar tatăl lui Gozsdu a fost un negustor sărac, de care n-a rămas nici o avere, că macedoromânii se căsătoriau numai cu fete macedoromâne sau grece, iar mama lui Gozsdu a fost din familia Poynărescilor, care n-a fost macedoromână, și că își cvalificau băieții numai pentru comerț, pînă cînd acela de la care derivă numele de familie „Popovici” desigur a fost preot, iar Manuil, fiul lui Atanasie Popovici sau Gozsdu era deja jurist cînd a murit tatăl său, se poate deduce cu pozitivitate, că Manuil Gozsdu n-a fost de origine macedoromân, precum susțin unii, ci a fost român ungurean din Cott. Bihării.”¹¹

„În lumina ultimelor investigații asupra originii macedoromâne a lui Gojdu, a adus o valoroasă contribuție Nicolae Firu care în „lucrările de selecționare a arhivei municipiului” Oradea, a identificat „un proces de moștenire” între Atanasie Popovici-Gojdu, cu rudele lui Naum zis Ioan Popovici, unchiul lui Atanasie (Tănase Nastu Gojdu). Din aceste documente reiese că Naum (Ioan) era frate cu Manoilă și avea soră pe Cioca (Zoița). Manoilă avea două case lîngă cetate, o prăvălie în care avea ajutor pe Atanasie, nepot de soră. Din testamentul lui Manoilă Gojdu, redactat la data de 3 februarie 1790 în Oradea, reiese că acesta avea trei copii (Sofia, Ioan și Măriuță) cărora le testează averea, dar pe lîngă alte „donațiuni” destinate săracilor, lasă nepotului său de soră Atanasie, suma de 20 r. fl.

Zoița, sora lui Naum s-a căsătorit cu Popovici, alias Gojdu Demeter, *bunicul lui Emanuil Gojdu*, avînd împreună patru copii (Atanasie, Nicolae, Iuliana și Mihai).

Toate acestea, contrazic părerea formulată de Partenie Cosma care susținea că „Popovici-Gojdu ar fi de origine românească din Bihor și nu macedoromână, avînd și oarecare neamuri de preoți în satul Didișeni”.

Nicoale Firu arată însă că numele de Popovici l-a adoptat Dimitrie cînd prin căsătorie a intrat în familia Popoviceștilor care erau adevărați macedoromâni. Numele adaptiv de Popovici îl utilizează și copiii lui Dimitrie (Atanase, Nicolae, Iuliana și Mihai) pînă cînd nepoții acestuia, adică copiii lui Atanasie nu vor mai întrebuița numele Popovici, ci numele de Gojdu.”¹²

„Părinții lui Emanuil Gojdu au fost: Athanasie Popovici-Gojdu și Ana, fiica lui Dimitrie Poynar. Athanasie era neguțător de vite. Ana s-a născut la 1779. Nu se știe hotărît anul, cînd s-a cununat cu Athanasie Popovici Gojdu, dar se poate da cu

socoteala, că la vârsta de 18–19 ani, deci pe la 1797 sau 1798 se va fi măritat.

Căsătoria lor a fost binecuvîntată cu 6 copii: Dumitru, Emanuil, Ioan, Simion, Vasile și Gheorghe. Dumitru se va fi născut înainte de 1800. Că era mai mare decât Emanuil, știm dintr-o scrisoare a lui de la 19 August, 1843, în care vorbește despre Emanuil ca despre un „frate mai mic” al său.

Cunoaștem însă precis ziua și anul nașterii celui de al doilea copil [9 februarie 1802, Oradea n.n. – M.B], care avea să devină cu timpul o binecuvîntare nu numai pentru casa părinților săi, ci pentru întreaga familie cea mare a neamului românesc. În matricola botezaților din Oradea-Marea găsim la 12 Februarie 1802 aceasta însemnare: „Bot (ezat) și cu Mir sau uns Prunc Manoilă. Tatăl Popovici Tanasie, Mama Ana, Nașa Kukuli Dimitreasa Malamoti. Prin Biuti Paroh.”

La 20 Aprilie 1804 s-a născut al treilea copil Ioan, despre care găsim însemnarea la fel cu deosebirea, că rolul de nașă la botez îl avea Bacioe Kordoș Ana, iar ca preot a funcționat Davidovici.

Al patrulea copil Simion s-a născut la 1 Septembrie 1813. Despre acesta se află în pomenita matricolă următoarea însemnare mai lămurită: „S-au născut pruncul parte bărbătească în luna Septembrie ziua 1-a anului celui mai sus. Tatăl pruncului Gojdu, sau Popovici Atanasie și muma Poinar Anna lăcuiori în Oradea-Mare. Sau botezat și sau uns cu sfîntul Mir prin mine preotul Zaharie Davidovici, Administrator Parohiei Prot (opopești) Parohialnic a sf. Besearici care se află în Oradea, în luna și ziua cea ce s-au pus supt anul, și s-au dat în sfîntul botez pruncului numele Simeon. Nașul lui a fost Ecaterina soția lui Kukuli Georgie lăcuiori în V(arad) Olosi.”

În aceasta notiță găsim pentru întâia dată lîngă numele de Popovici Atanasie și pe acela de Gojdu, fără a ne putea da seama deplin, cum și pe ce cale și-a însușit tatăl copiilor acest al doilea nume, care cu timpul avea să-l înlăture cu totul pe cel dintîi, întrucît doi dintre fiii lui (Dumitru și Emanuil) nu întrebuintează mai tîrziu numele cel dintîi: Popovici, ci numai pe al doilea: Gojdu.

La 1 ianuarie 1815 s-a născut al cincilea copil: Vasilie, pe care l-a botezat preotul Gheorghe Vasilievici capelan; iar naș i-a fost „Kukuli jup(ăn) Malamati lăcuiori în Oradea-Mare”.

În sfîrșit la 25 Aprilie s-a născut copilul al șaselea Gheorghie, botezat în aceeași lună de preotul „Teodor duhovnic” avînd ca naș pe „Ecaterina nora lui Kukuli Demeter lăcuiori în Olosig”.

După nașterea acestui din urmă copil, Ana

soția lui Gojdu n-a mai trăit decît 3 luni de zile. La 21 Iulie 1816 a murit și a fost înmormîntată a doua zi în „țentirimul de obște”. Aceasta întîmplare tristă pentru familia lui Atanasie Gojdu și îndeosebi pentru soarta micilor săi copilași, a rămas veșnică în „Matricula reposaților de la anul 1811 pînă la 1827” sub numărul 417 prin următoarele cuvinte: „Roaba lui Dumnezeu Ana muerea lui j (jupînu) Popovici Atanasie locuitorului în Oradea-Mare (ispovedindu și mai nainte păcatele sale Mie preotului Prot(opop) Teodor duhovnic parohialnic al sfintei bisearici, chram Adorm. Născătoarei care se află în Oradea-Mare, și s-au cuminecat cu sfintele Taine) au răposat în luna iulie ziua 21, și anul cel mai sus. Și s-au îngropat în pămînt în luna și ziua s-au pus supt anul, în țentirim de obște. Prin mine Gheorghe Vasilevici capelan.” La mormîntul tinerei mame și soții a fost așezată la început o cruce de piatră roșetică purtînd o inscripție ungurească de următorul cuprins: „Aici odihnește Anna Poinar soția lui Atanasie Gojdu, a murit în al 37-lea an al vieții la 2 August 1816”.

Aceasta piatră a fost înlocuită mai tîrziu cu o cruce de marmoră sură vineție, așezată la mormînt de reprezentanța „Fundațiunei Gojdu” în semn de recunoștință față de „memoria părinților fericitului fondator.” Aci se spune că Ana ar fi răposat la 22 Iunie 1816. Avem deci trei date deosebite despre moartea mamei lui Gojdu. Desigur însemnarea din matricula răposaților este mai apropiată de adevăr. Ziua de 2 August 1816 arătată în inscripția ungurească nu este decît indicațiunea, după calendarul Gregorian, corespunzătoare zilei de 21 iulie, semnată în matriculă, după calendarul iulian. Iar însemnarea zilei de 22 Iunie, pe crucea de marmură, în loc de 21 Iulie s-a făcut dintr-o vădită greșală. Observ, că piatra cu inscripția cea ungurească se păstra în primăvara anului 1917 în curtea fostului secretar mitropolitan Nicolae Zigre (strada Beóti nr.9) de unde socot, că ar trebui ridicată și așezată spre păstrare într-un loc mai potrivit sau lîngă biserica din Oradea-Mare sau la Consistor.

După moartea soției sale Ana Poinar, Atanasie Gojdu împresurat de atîția copii nevîrstnici, de creșterea cărora nu se putea îngriji de ajuns din cauza îndeletnicirilor sale neguțătoarești, - la un an și două luni s-a însurat cu văduva Ana Ruscaș. În „matricola cununaților” (t. II. nr. 85) găsim despre această, a 2-a căsătorie a lui Atanasie, următoarea notiță: „1817 în luna Sept. Ziua 29. După făcuta de trei ori în biserică vestire, neaflîndu-se nici o împiedicare, s-au logodit și s-au cununat Mirele Văduvoiu

Gojdu Atanasie lăcuioriu în Oradea-Mare cu numita Mireasă Văduva Anna Rusca a lui Manoil Sterie lăcuioriu în Oradea-Mare, în luna și ziua cea, ce s-au pus supt anul, prin mine preotul Meletie parohul besearicea a Sf. Adormiri care se află în Oradea-Mare. Nănașul lui au fost Caterina muerea lui Kukulie Gheorghie lăcuioriu în Olosig, care și mărturisește cu mine Meletie Stanovici paroh în Oradea-Mare.”

Cu această, a doua soție, a viețuit Atanasie Gojdu pînă la 23 Iulie 1821, cînd a trecut și el la cele eterne, după ce s-a „ispovedit și cuminecat cu sfintele Taine” la preotul Gheorghe Cojocnean, care la 25 Iulie l-a și așezat spre vecinică odihnă „în țentirim de obște.”

Copiii lui nevîrstnici au rămas deci orfani și de tată și de mamă. Cei mai mari, Dumitru și Emanuil, erau încă răsăriți deasupra năcazului, putînd să-și croiască ei înșiși un rost în viață. Cu numele lor ne întîlnim și mai tîrziu, pe cînd despre ceilalți n-au rămas pentru posteritate știri mai de seamă.”¹³

„Nu s-a păstrat nici un fel de însemnare, cu ajutorul căreia să putem încerca măcar reconstituirea atmosferei de viață intimă familială, în care își va fi petrecut Em. Gojdu anii copilăriei. Dar e firesc să admitem, că tatăl său Atanasie, absorbit de întreprinderile neguțătoriei sale, nu era în stare să dea destulă atențiune și problemei dificile a educației copiilor săi așa de numeroși. Grijele gospodăriei și ale creșterii copiilor au rămas deci în sarcina soției sale Ana căreia dintre toți copiii Emanuil îi va fi pricinuit cele mai multe și mai senine bucurii nu numai prin firea sa blîndă și duioasă, ci și prin eminentele rezultate ale silinței sale la învățătură. (...) Totuși buna îngrijire, ce a reușit ea să dea fiului său Emanuil, a lăsat urme în caracterul profund religios și în faptele de milostenie săvîrșite de el în cursul vieții. Nici în anii copilăriei, nici în cei de studiu Em. Gojdu nu pare a fi fost legat sufletește atît de intim de tatăl său Atanasie, ca de mama sa Ana, pe care o pierduse atît de timpuriu, cînd el abia împlinise vîrsta de 14 ani. Această constatare se întemeiază pe împrejurarea că el a păstrat toată viața cu sfințenie amintirea mamei sale, al cărei nume îl pomenea adeseori cu înduioșare. Chiar și în cuprinsul frumosului său testament s-a gîndit Em. Gojdu numai la descendenții din familia mamei sale (Poynar) și nu a făcut nici o amintire despre cei din familia tatălui său (Popovici-Gojdu).

De aci s-ar putea trage concluzia, că la 4 Noiembrie 1869 cînd și-a scris testamentul, nici unul dintre frații lui nu mai erau în viață. Ei vor fi murit fără urmași căci altfel ar fi greu de admis

să nu se fi revărsat din marea lui dărnicie măcar cîteva picături și pentru creșterea nepoților rămași de la vreunul dintre frații săi. Punctul amintit din testament e de următorul cuprins: „La toate ajutorările ce se dau din această fundațiune pe lîngă egală calificatiune – să aibă **întîietate Poynarii din Bihor**, care se trag din neamul moșului meu după mamă, Dimitrie Poynar, **dacă vor rămînea credincioși religiei răsăritene ortodoxe.**”¹⁴

Mai mulți biografi ai renumitului scriitor **Gozsdu Elek**, afirmă că el ar fi nepotul lui Emanuil Gojdu, fiind copilul fratelui său cel mai mare, al lui Dumitru Gojdu.¹⁵

De altfel Gozsdu Elek între anii 1874-1878 a fost bursier al Fundației Gojdu. În această perioadă își continuă studiile juridice la universitatea din Pesta.¹⁶ Cred că rămîn încă multe detalii de cercetat, în ceea ce privește relația de rudenie între Emanuil Gojdu și Gozsdu Elek.

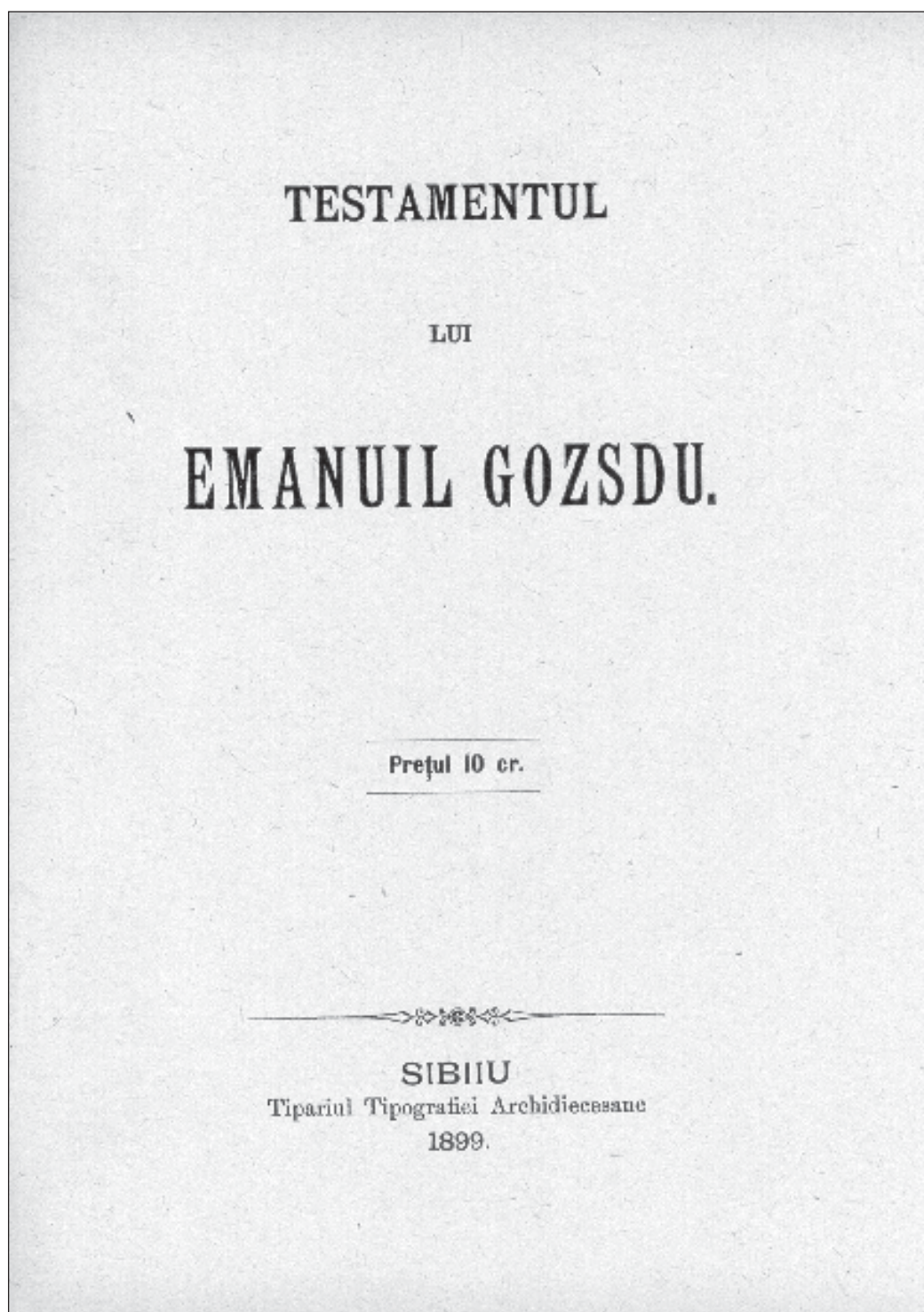
„Evident deci, că Em. Gojdu a păstrat pînă la sfîrșitul vieții o amintire pioasă mamei sale, precum și familiei, a cărei odraslă a fost mult sdruncinată și atît de timpuriu răposată Ana, fiica lui Dimitrie Poynar. Dovadă că pînă la vîrsta de 14 ani această mamă l-a ocrotit cu toată dragostea ei, îndrumîndu-i cu înțelepciune pașii pe cărările vieții. Dacă el a devenit un suflet generos, un mare binefăcător al bisericii și al națiunii române, o parte din merit se cuvine să fie pusă în socoteala îngrijitei educații ce a primit de la evlavioasa și vrednica sa mamă, Ana Poynar.”¹⁷

Tînărul Emanuil Gojdu și-a petrecut copilăria în orașul natal, împreună cu ceilalți cinci frați ai săi. A început să învețe carte la școala primară ortodoxă românească din Oradea, continuînd Gimnaziul Superior Premontori tot acolo. „Emanuil Gojdu a urmat școala secundară în Oradea la liceul premonstratens și în Pojon, după afirmațiile lui Partenie Cosma. Din lipsa matricolelor n-am putut copia foaia matricolă a elevului Emanuil. Era nevoie de această verificare, deoarece Márki Al. – în general bine informat – susține că liceul l-ar fi terminat în Eger ceea ce ar îngădui urzirea unei noi ipoteze asupra familiei Gojdu” – scrie Teodor Neș.¹⁹ Nu numai în lucrarea lui Márki Sándor¹⁸ se afirmă că Gojdu a terminat liceul catolic la **Eger**, ci el însuși, în 1833 cînd scrie o cerere împăratului Francisc al II-lea pentru a obține funcția de cenzor la Tipografia din Buda, își anexează diplomele obținute. Din acestea reiese, că în anul școlar 1819/20 a terminat liceul catolic din Eger cu următoarele rezultate: „Ex Metaphysica et Philosophia Eminens. Ex Physica Primae. Ex Oeconomia Rurali et

Historia Naturali Eminens. Ex Historia Universalis Primae. Ex Mathesi applicata Eminens. In studio linguae Hungaricae Eminens.”²⁰ Cum a ajuns Emanuil Gojdu la Eger și de ce aici a terminat liceul? Nu se știe. În orice caz, studiind coloniile greco-valahe din Ungaria secolului al XVIII–XIX-lea, putem afirma, că la Eger era o puternică colonie greco-sîrbă-valahă. Aici printre inscripțiile funerare din 1790 se află numele al unui **Gozsdu János**. Se presupune că ar fi descendent al familiei Gojdu care a pornit din Miskolc.²¹ Se știe că o ramură a familiei s-a așe-

zat dincolo de Dunăre (poate că au ajuns la Eger?), iar cealaltă în Bihor. Ce relații au fost între membrii familiei? Nu putem da un răspuns afirmativ.

Emanuil Gojdu după absolvirea gimnaziului își continuă studiile la Academia de Drept din Oradea între anii 1820–1821 și la Academia de drept din Pojon (Bratislava) 1821–1822, unde a fost atras de fama apreciatului profesor Paul Slemnici, și a continuat la Universitatea din Pesta. Aici, în 1824 a obținut diploma de avocat.

Note

1. Sterie Diamandi, *Oameni și aspecte din istoria aromânilor*, Buc. F. a., p. 249–252.
2. T. Neș – I. Sălăgean și Emil I. Roșescu, *Liceul „Emanuil Gojdu” la 50 de ani*, Oradea, 1971, p. 14.
3. Theodor Trîpcea – E. Irinescu, *Un episod cultural religios imediat în trecutul macedo-românilor în Banat*, În: „Mitropolia Banatului”, 1982, nr. 7–9, p. 531.
4. Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, p. 6.
5. Teodor Neș, *Figuri bihorene. Emanuil Gojdu (1802–1870)*, În: „Familia”, 1934, Nr. 2., p. 23–24.
6. Maria Berényi, *Colonia macedoromână din Miskolc și familia Șaguna*, În: „Simpozion”, Giula, 1998, p. 16–20.; Pericle Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII*, București, 1909, p. 45.
7. Sterie Diamandi, *ibidem*, p. 155–156.
8. *Aromânii din Budapesta*, În: „Gazeta de Transilvania”, 1896, nr. 74.
9. Maria Berényi, *Colonia macedoromână din Miskolc...*, p. 22–24.; Szendrei János, *Miskolc város története II.*, Miskolc, 1904, p. 400.; Pericle Papahagi, *ibidem*, p. 46.
10. Sterie Diamandi, *ibidem*, p. 109–110.
11. Partenie Cosma, *Manuil Gozdsu*, În: „Enciclopedia Română” vol. II. Sibiu, 1911, p. 588.
12. Ion Bradu, *Emanuil Gojdu în publicistica bihoreană*, În: „Emanuil Gojdu 1802–1870”, Oradea, 1972, p. 68–69.
13. Ioan Lupaș, *Părinții și frații lui Emanuil Gojdu*, În: „Cele trei Crișuri”, 1920, n. Nr. 1., p. 15–17.
14. Ioan Lupaș, *Emanuil Gozdsu. 1802–1870. Originea și opera sa*. În: „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, Tom XXII, 1939–1940, p. 689.”
15. „A Gozdsu – vagy román heleyesírással Gojdu – család története a valóságban mintha leleményesen kitalált példázat volna arról, hogy mennyire nincsenek elválasztó határok az egymás mellett és szükségképpen egymással együtt élő nemzetek, nemzetiségek között, és micsoda bűnököt álókkal alátámasztó ostobaság származással mérni egy nemzethez tartozást. Emanuil Gojdu (ha tetszik: Gozdsu Manó) a román irodalom- és kultúrtörténet nagy alakja, aki Biharban élén, természetesen igen jól tud, ha kell még versel is magyarul. **Unokaöccse, fivérének fia, Gozdsu Elek** [Az én kiemelemem – B. M.] a magyar elbeszélő próza egyik igen fontos klasszikusa még akkor is, ha egész életműve nem több két regénynél, két drámánál (amelyek közül az egyiket sohase játszották), egy novella kötetnél, majd néhány késői, csak folyóiratban megjelent és kötetbe csak sok évvel halála után került novellánál és elbeszélésnél. És ehhez még hozzátehetjük eddig még teljes egészében ki nem adott időskori szerelmes levelezését, amelyről – akik kéziratban olvasták – azt mondják, hogy irodalmunk leg-szebb, leglíraibb s egyben legfilozófiaibb alkotásai közé tartozik. [Ez a levelezés 2000-ben megjelent könyv formájában. – B. M.]
- A család macedón-román-szerb keverék volt, módos polgárok a nemesi-jobbágyi Magyarországon. Tagjai attól függően, hogy a soknemzetiségű régi Magyarország melyik körébe kerültek, hol romának, hol magyarnak, hol szerbnek tudták magukat, anélkül, hogy bármelyiket is megérintette volna a nacionalizmus gyűlölködése. A hajdani Gozdsu Manó, a kitűnő szerb-magyar Vitkovics Mihály egykori patvaristája, Kazinczy és Fáy András barátja lelkes románságtudattal egy munkás- és harcos életet áldozott a román-magyar-szerb megértő tesvérség hirdetésének. Unokaöccse, Gozdsu Elek lelkes magyarságtudattal volt hosszú évekig a szerblakta Délvidéken magas rangú igazságügyi tisztviselő, és a hivatalos nacionalizmussal dacolva képviselte a kölcsönös nemzeti megbecsülés elvét. Persze, magyar anyanyelv mellett tökéletesen tudott románul is, szerbül is, és eredetiben olvasta nemcsak a német irodalmat, hanem a francia és angol klasszikusokat, filozófusokat, természettudósokat is.” Hegedűs Géza www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/irodtud/magyarir/html/gozdsu.htm) Gozdsu Elek (Ercsi, 1849. nov. 28 – Temesvár, 1919. máj. 26): író. Gozdsu Manó unokaöccse. Macedón kereskedők leszármazottja, családja szerb és román anyanyelvű. Miskolcon nevelkedett, Temesvárott és Pesten végezte iskoláit, jogi pályát választott. *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, Budapest, 1994, 692. p.)
16. Vezí Analele Fundației Gojdu.
17. Ioan Lupaș, *Emanuil Gozdsu. 1802–1870. Originea și opera sa*.
18. Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1937, p. 88.
19. Márki Sándor, *Bihari román írók*, Nagyvárad, 1880, 61. p.
20. A Budai Egyetemi Nyomda román kiadványainak dokumentumai 1780–1848. A dokumentumokat gyűjtötte, összeállította és ismertetőkkel ellátta Veress Endre. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta és a dokumentumok ismertetőit átdolgozta Domokos Sámuel, Budapest, 1982, 388.p.
21. „Gozdsu János és Kentezi Kallia Grirából (+ 1790 és + 1792). Az alapítványáról híres román család egyik leszármazottja lehetett az Egerben elhunyt Gozdsu János. Egerben románok is laktak. (l. Hev. Lt. 1793–1796).” (Bihari József, *Az egri görög sírfeliratok és könyvek*, În: „Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve” V., Eger, 1959, 252. p).
22. Ioan Lupaș, *ibidem*, p. 693.
23. Sasvári László, *Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16-20. században*, În: „Magyar Egyháztörténeti Vázlatok”, Budapest, 1994, Nr. 3–4, p. 137–138.

Cornel Sigmirean

Rolul „Fundației Gojdu” în formarea intelectualității românești din epoca modernă

Majoritatea istoricilor români și străini în studiile dedicate istoriei românilor din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea au subliniat rolul intelectualilor cu studii universitare în formarea națiunii române moderne și în racordarea societății românești la valorile Europei; un fenomen care de altfel este valabil în cazul tuturor națiunilor din Europa Centrală și de Sud-Est. Istoricul literar și eseistul Virgil Nemoianu consideră în acest sens că societatea modernă din Europa Centrală – înțelegând prin aceasta Austria, Cehia, Slovacia, Ungaria, Iugoslavia și România – este creația etosului instruirii, un etos diferit de cel protestant al muncii prin care s-a impus capitalismul în statele anglo-saxone și din nord-vestul Europei.¹

În cazul Europei Centrale, acumularea de cunoștințe și recunoașterea comunitară a importanței instruirii au realizat – potrivit profesorului Nemoianu – fericita reconciliere între voința și năzuințele individului, pe de o parte, și nevoile societății pe de altă parte.

Cu o populație însă majoritar rurală, cu o nobilime redusă ca număr și incertă ca apartenență etnică, formarea universitară a intelectualității în cazul românilor din Monarhia dunăreană a fost rezultatul efortului colectiv al națiunii, prin sistemul de burse promovat de fondurile și fundațiile de stipendii.

Inițial primele burse pentru români ardeleni au fost create de statul austriac pe seama tinerilor greco-catolici, prin care s-a urmărit formarea unei preoții devotate noii religii, creată în Transilvania la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Prin burse acordate de fundațiile catolice sau din alte fonduri instituite de Curtea de la Viena, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea zeci de tineri români au studiat la colegiile și universitățile din Imperiu.

Din inițiativa episcopului Inocentie Micu Klein, Blajul a instituit primele burse pentru studii la Roma, la **Colegiul Urban de Propaganda Fide**, beneficiari ai unor asemenea burse au fost tinerii Sivestri Calliani, Grigore Maior și Petru Pavel Aron, ultimii doi vor ajunge episcopi greco-catolici la Blaj. În total în perioada 1739–1779, la Roma au studiat cu burse blăjene 20 de tineri români printre ei numărându-se și marii cărturari Gheorghe Șincai și Petru Maior.²

Locul central de formarea elitei greco-catolice în secolul al XVIII-lea l-a reprezentat Viena, inițial prin **Colegiul de la Pazmaneum**, iar începând din 1775 prin **Seminarul „Sancta Barbara”**, unde s-a format o întreagă pleiadă de intelectuali români, ceea ce făcea pe Petru Maior să noteze mai târziu că: „De acolo – de la **Sancta Barbara** – au început între români a se înmulți preoții cei învățați și înscușiți.”³ Majoritatea tinerilor români care au studiat la **Sancta Barbara**, printre care s-au numărat Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ioan Paora, Demetriu Caian, Ioan Nemeș, Ioan Budai Deleanu, Ioan Nobili, Efraim Klein, Samuil Vulcan ș.a. în total 41 – au studiat cu burse create de Curtea de la Viena.⁴

Indiscutabil, sistemul de burse din secolul al XVIII-lea a contribuit în primul rând la formarea unei elite greco-catolice. Cramponându-se de ideea extinderii unirii religioase la scara întregii națiuni române din Imperiu și secularizarea bunurilor mănăstirești în timpul lui Iosif al II-lea, Viena a întârziat fenomenul de formare a unei elite clericale ortodoxe și implicit renașterea acesteia biserici. De abia la începutul secolului al XIX-lea Curtea de la Viena a acceptat dezvoltarea primelor strategii de formare a elitei clericale ortodoxe.

Pe baza fondului xidoxial, între anii 1806–1848, Episcopia Transilvaniei a reușit să școlarizeze la Universitatea din Viena 15 bursieri ortodocși. Primul a fost Gheorghe Lazăr, întemeietorul învățământului românesc din Muntenia. Lui Lazăr i-au urmat Ioan Moga, Moise Fulea, Luca Pop, Petru Gherman, Ioan Panovici, Petru Bădilă, Sava Popovici, Ioan Popasu, Ioan Hannia, Ioan Tipeiu, Grigore Pantazi, Constantin Toma, Nicolae Popea și Constantin Duma. Ei au reprezentat intelectuali ortodocși care au prefigurat renașterea Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania și Banat, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea sub Andrei Șaguna.

Astfel, prin sistemul de burse de stat sau din fondurile celor două biserici, greco-catolică și ortodoxă, în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea peste 277 de tineri ardeleni și bănățeni au studiat la universitățile din Europa Centrală și de Vest.⁵

O elită intelectuală, care prin opera sa istorică, filologică, teologică, pedagogică și politică a

deschis noi drumuri de afirmare națiunii române, respectiv, a pregătit drumurile ideatice ale regisirii de sine și autodeterminării românilor, a furnizat fundamentele ideologice ale mișcării naționale.

Experiențele politice de la 1848 și cele care au urmat acestui moment, dar mai ales instaurarea dualismului austro-ungar la 1867 au conștientizat și mai mult în rândul românilor din Imperiu necesitatea formării unei puternice clase de intelectuali; promovarea unei elita intelectuale a devenit principala componentă a strategiei dezvoltării culturale și naționale a românilor din fosta monarhie. La Blaj, centrul Bisericii Greco-Catolice, la mai vechile fonduri și fundații din stipendii („Bob”, „S. Romanțai”) se adaugă fundațiile „Constantin Alutan”, „Alexandru Sterca Șuluțiu”, „Baron David Urs de Margina”, „Ferdinand Hirsch”, „Efraim Klein”, „Iuliu Bardoși”, „Gavrilă Vaida”, „Victor Mihali de Apșa”, ș.a. În total, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX Mitropolia Greco-Catolică de la Blaj administra peste 40 de fundații.⁶ Asemenea fundații s-au creat și pe lângă episcopiile de la Lugoj, Gherla și Oradea.

Mitropolia ortodoxă de la Sibiu a pus bazele fundațiilor „Francisc Iosif”, „Cologea”, „Peiovici”, „Ecaterina Rațiu”, „Nicolau Putnoky”, „Ioan Hannia”, „Cora”, „Absolon Todea” ș.a.⁷ Episcopia Aradului administra fundațiile „Gavril Faur”, „Todor Papp”, „Anna Iorgovici” și „Iosif Goldiș”⁸, printre bursierii fundațiilor arădene numărându-se și viitorul episcop Roman Ciorogariu. La Carenebeș, foștii ofițeri ai regimentului de graniță au creat fundațiile „Balla”, „Dumitru Peța”, „Constantin Nicolaevici”, „Costa Tismănariu”, „Mihail Trapșia”, „Ioan Temeș”, „Trăilă Stroiescu” și „Dumitru Brumariu”⁹. Mai amintim, tot pentru zona Banatului, fundațiile „Ana Alexandrovici” și „Elena Ghiba Birta”.

La Năsăud, după desființarea Regimentului II de graniță s-a creat Fondul Grăniceresc de Stipendii, care acorda burse pentru descendenții foștilor grăniceri.¹⁰

Burse acorda Astra, Asociația națională arădeană pentru cultura și conservarea poporului român și Asociația pentru cultura poporului român din Maramureș, acordau burse sau ajutoare băncile românești, mari mecenai, ca membrii familiei Mocioni, canonicul Ioan Micu Moldovan, Iosif Gall ș. a. Regatul român susținea efortul de formare a intelectualității românești din Imperiu prin Societatea „Junimea” de la Iași (cazul lui Ioan Slavici), dar mai ales prin Societatea

„Transilvania”, burse pentru românii ardeleni și Liga culturală și Academia Română.¹¹

Dar din tot ce s-a întreprins în sensul creării surselor financiare necesare promovării unei intelectualități din rândul românilor ardeleni și bănățeni s-a detașat rolul Fundației „Gojdu”.

Fundația „Gojdu”, creată pe baza Testamentului lui Emanuil Gojdu, întocmit la 4 noiembrie 1869 și publicat legat la 3 februarie 1870 în ședința Judecătorei a Liberei Cetăți Regale Pesta, sub numărul 5814/870, a acordat burse începând cu anul 1871. Primele burse au fost acordate elevilor Nicolae Poynar, Dimitrie Poynar, Ioan Poynar și studentului Constantin Aldulean, care pe baza bursei „Gojdu” a studiat la Academia Evanghelică de Drept din Sibiu și la Facultatea de Drept a Universității Regale Maghiare din Budapesta. În anul următor, în 1872, s-au acordat 12 burse, din care 2 pentru studii la Universitatea din Viena și 4 pentru Universitatea din Budapesta. În anul 1873 s-au distribuit 33 de burse pentru elevi și studenți, dintre care 10 pentru studii la Budapesta (la Universitatea și la Politehnică), 2 pentru Graz, 4 pentru Viena și câte una pentru Mariabrunn și Zürich.

Astfel, prin apariția Fundației „Gojdu”, sute de tineri își legau speranțele de a putea urma studii gimnaziale sau universitare prin burse „Gojdu”.

A fost meritul lui Emanuil Gojdu, care prin testament și-a lăsat cea mai mare parte a averii pentru constituirea fundației, dar și a modului cum el a gândit capitalizarea acțiunilor bancare și de distribuire a burselor. Practic, dacă studiem testamentul lui Gojdu ne dăm seama că marele mecenat a prevăzut modalitățile de activitate ale fundației până în anul 2071. Indiscutabil că la creșterea capacităților de stipendiere a fundației merite deosebite i-a revenit și Reprezentanței, din care pe parcursul anilor, până în anul 1919, au făcut parte mari personalități culturale, politice, înalți ierarhi, oameni întreprinzători, cu experiență în planul vieții economice și bancare: Andrei Șaguna, Ioan caveler de Pușcariu, George și Anton Mocioni de Foen George Șerb, Iosif Gall, George Stupa, Nicolae Ioanovici, Partenie Cosma, Ioan Mihaș ș. a., personalități politice și culturale, dar în același timp oameni foarte bogați, români din Imperiu). Practic, averea fundației după cum reiese din calculele efectuate de cercetătoarea Maria Berényi, era în 1870 de 93.000 de florini, încărcată și ea cu datorii fiscale¹². Se mai adaugă și creanțe de 101.600 florini, considerate de membrii fundației „în mare parte neexecutabile”.

Reprezentanța a trebuit să facă față și numeroaselor procese juridice de moștenire, cu pretense datorii formulate de rude, de clienții avocatului Emanuil Gojdu. Au fost apoi relațiile delicate cu Melania Gojdu, căsătorită din 1879 cu Nemeshegy József, care pe parcursul anilor a emis diverse pretenții în legătură cu averea fundației. S-au adăugat momentele de criză intervenite în viața economică a Ungariei, care s-au resfrânt și asupra fundației. În anul 1907, de exemplu, fundația a înregistrat o pierdere de 108.455.38 coroane datorită căderii cursului la bursă a acțiunilor ei, situație provocată de criza generală care a afectat toate piețele financiare din Ungaria în acel an.

Dar, prin talentul financiar dovedit de membrii Reprezentanței, Fundația „Gojdu” a înregistrat aproape constant creșteri de capital. Dacă în anul 1870 fundația era evaluată la 200.000 florini, ea ajuns în 1917 la 8.390.704 coroane (1 florin=2 coroane).

La creșterea veniturilor fundației a contribuit foarte mult și construirea la începutul secolului al XX-lea celor 7 case (Curtea „Gojdu”), în intravilanul dintre străzile Király și Dob. Ridicarea acestui ansamblu de imobile a costat fundația suma de 977.277,20 de coroane, dar prin închirierea apartamentelor și prăvăliilor din cele 7 case s-au rezolvat importante venituri, care i-au majorat capitalul bancar și i-au permis creșterea anuală a numărului de burse. Fundația „Gojdu” a devenit astfel cea mai mare fundație de stipendii a românilor din Ungaria și Transilvania și una din cele mai mari din Imperiul Austro-Ungar. În anul școlar 1900/1901 fundația acorda 135 de burse și ajutoare, din care 117 pentru studii universitare. În anul 1912, fundația aproape și-a dublat numărul bursierilor, în total a acordat 232 de burse și ajutoare, din care 201 pentru studii superioare. Numărul bursierilor Fundației „Gojdu” a ajuns să depășească totalul stipendiștilor celorlalte fundații românești. În anul 1912, de exemplu, toate fundațiile Blajului acordau pentru studii superioare 39 de burse.

Momentul de vârf al fundației la reprezentat anul 1919/1920 când a acordat 324 de burse, după care și-a încetat activitatea, în sensul în care a fost gândită de fondatorul ei.

În total, în perioada 1871–1919, fundația a acordat 3626 de burse și 953 de ajutoare pentru examene de riguros și doctorat.

Ca număr de persoane au beneficiat de burse Gojdu peste 1350 de viitori intelectuali români¹³. Dintre aceștia, aproximativ 1050 au urmat studii superioare (universități și academii), iar circa 300 au beneficiat de burse pentru școlile pri-

mare, gimnaziale, reale, comerciale, pentru școlile de cadeți (ofițeri), de notari și pentru școlile pedagogice. Cei peste 1050 de bursieri „Gojdu” cu studii superioare reprezintă 16,15% din totalul românilor care în perioada 1867–1918 au frecventat universitățile din Imperiul austro-ungar și din afara lui. În mod concret, în perioada dualismului austro-ungar, după estimările noastre, la universitățile din Europa Centrală și de Vest au studiat circa 6500 de tineri români din Banat și Transilvania, din care peste o mie au fost bursieri „Gojdu”, ceea ce înseamnă că 1 din 6 intelectuali români este „produsul” fundației creată de Emanuil Gojdu.

Ca profil socio-profesional, cea mai mare parte a bursierilor Gojdu au absolvit facultățile de drept și științe politice, circa 40,07% fenomen pe care-l întâlnim și în cazul celorlalte națiuni din Imperiu, dar mai ales în cazul Ungariei. Această orientare dominantă, se explică prin dezvoltarea unei puternice birocratii maghiare după compromisiul de la 1867 și prin noua importanță acordată profesiunilor juridice în economia liberală maghiară. Ca pondere, după juriști, urmează bursierii mediciști, cu 26,19%, de la politehnică cu 10,94%, de la litere și filosofie cu 8,92%, de la silvicultură și minerit (în primul rând de la Schermnitz-Selmechánya) cu 7,29% și cei de la academiile de comerț cu 4,60%.

Sigur pe parcursul anilor de studii sunt și cazuri când același tânăr urmează chiar două sau trei facultăți, prin cereri către fundație, invocând diverse motive, tinerii obțineau dreptul de a-și modifica prima opțiune: costurile ridicate ale studiilor (de exemplu la politehnică și medicină), dificultăți în cunoașterea limbii maghiare, faptul că și-a descoperit alte înclinații intelectuale și alte asemenea motive. Cine parcurge documentele Fundației „Gojdu” de la arhiva Parohiei Ortodoxe din Budapesta va descoperi un adevărat roman epistolar, între Reprezentanța și bursierii săi, care reflectă într-un fel starea de spirit a studenților de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Mii de cereri pentru burse, pentru reînnoirea acestora, justificarea eșecurilor, explicații pentru examenele amânate sau nepromovate, intervenții ale părinților, ale cunoștințelor acestora pe lângă membrii reprezentanței, în cele din urmă imaginea unei societăți care-și caută locul în noua lume capitalistă, în care idealurile meritocratice devin predominante.

Din această perspectivă, a orizontului cultural, este deosebit de relevantă harta centrelor universitare frecventată de bursierii „Gojdu”. În total ea cuprinde 30 de orașe universitare din

Europa Centrală și de Vest: Cluj, Sibiu, Oradea, Magyar-Óvár, Sárospatak, Bratislava, Schemnitz, Presov, Fiume, Viena, Graz, Innsbruck, Lemberg, Mariabrunn, Berlin, Bonn, Heidelberg, Karlsruhe, Totha, Leipzig, München, Stuttgart, Anvers, Paris, Berna, Laussane și Zürich.

Bursierii Gojdu au devenit astfel, prin contactele intelectuale stabilite în marile centre universitare ale Europei Centrale și de Vest, un factor al asimilării și alinierii culturii românești la valorile continentului european. Este cu atât mai important de subliniat acest lucru analizând originea socială și geografică a bursierilor Gojdu. Majoritatea au fost fii de preoți, învățători, agricultori, funcționari, categorii sociale cu posibilități materiale reduse care și-au datorat întru totul studiile universitare burselor „Gojdu”. Din punct de vedere geografic majoritatea provin din mediul rural, din satele Transilvaniei și a Banatului, mai ales din comitatele preponderent de religie ortodoxă.

Interesant că printre bursierii „Gojdu” s-au aflat și tineri originari din localitățile Ungariei de astăzi: Kúzdény Constantin din Bichișciaba, care între ani 1885–1889 a studiat la Universitatea Tehnică din Budapesta, Petru Popovici din Apateu care a studiat dreptul, Gheorghe Popovici din Bichiș și Pavel Siartău din Apateu, care au studiat medicina la Budapesta, Iosif Roxin din Micherechi care a urmat farmacia la Cluj între anii 1906–1908, și Iosif Dimba din Apateu, bursier Gojdu la școala de cadeți (ofițeri). Șapte dintre bursierii Gojdu erau născuți în Budapesta, fapt ce nu trebuie să ne surprindă, la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX în capitala Ungariei trăiau peste 2000 de români. Gojdiștii români din Budapesta au fost Titus Babeș, Nicolae Barian, Cornel Gheorghe Ionescu și Gheorghe Rădneanu, care au studiat la Facultatea de Drept a Universității Regale Maghiare din Budapesta, Iosif Perin și Mircea Ionescu la Facultatea de Medicină și Francisc Raț la Universitatea Tehnică.

Printre bursierii Fundației, indiscutabil că au făcut parte personalități ale științei, culturii și vieții politice românești: Victor Babeș, profesor la universitățile din Budapesta și București, descoperitorul și inițiatorul seroterapiei moderne, marele naturalist Iuliu Prodan, inventatorul în domeniu aviației Traian Vuia, Cornel Miklósi, profesor la Politehnica din Budapesta și fondatorul al învățământului politehnic de la Timișoara, poezii, scriitorii și publiciștii Aron Cotruș, Octavian Goga, Valeriu Braniște, Ioan Scurtu, Virgil Ornifiu și Constantin Sulică (profesor la catedra de limba română din Budapesta), istoricii Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Ilie Minea, Andrei Oțetea și Nicolae Vătășeanu, Constantin Daicoviciu, marele economist și om politic Ioan Lapedatu, medicii Traian Leucuția și Marius Sturza, Dumitru Stăniloae, considerat cel mai mare teolog român, oamenii politici Aurel C. Popovici (autorul celebrei cărți **Statele Unite ale Austriei Mari**), Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Vasile Stoica, Petru Groza, Aurel Zigre ș. a.

Fundația „Gojdu” a dat 9 membri Academiei Române, 2 prim-miniștri (prin O. Goga și P. Groza), parlamentari, prefecți, o pleiadă de personalități care au marcat profund cultura și civilizația românească din secolul XX-lea. Istoriografia română, tributară activității parlamentare, a partidelor, a acțiunilor militante în plan politic și național a supralicitat în general rolul personalităților politice din istoria românilor ardeleni și bănățeni, mai puțin atentă la opera culturală de durată cum a fost aceea a marelui mecenat și a fundației creată de el. Or astăzi, reconstituind viața și activitatea lui Emanuil Gojdu și rolul fundației creată de el, în formarea intelectualității românești realizăm că el a fost unul din părinții României moderne, prin intelectualii creați, de el, prin marile centre universitare ale continentului nostru, Emanuil Gojdu a contribuit la înscrierea spațiului nostru cultural în sistemul de vase comunicante ale culturii și civilizației europene.

Note

1. Virgil Nemoianu, *Cazul etosului Central-European. Instruirea dincolo de clase*, în vol. *Europa Centrală. Necroze, dileme, utopii*, Antologie coordonată de Adriana Babeți și Cornel Ungureanu, Polirom, Iași, 1997, p. 168.
2. Ioan Chiorean, *Rolul instituțiilor de învățământ superior din Roma în formarea elitei intelectualității din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în *Interferențe istorice și culturale româno-europene*, coordonator Grigore Ploșteanu, Târgu-Mureș, 1996, p. 53
3. Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine și românești pentru istoria Bisericii române, mai ales unite*, Blaj, 1855, p. 131.
4. Ioan Chiorean, *Rolul Vienei în formarea intelectualității românești din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în vol. *De la umanism la luminism*, sub red. Ioan Chiorean, Târgu-Mureș, 1994, p. 102.
5. Nicolae Szabó, *Români transilvăneni la universitățile europene în secolul al XVIII-lea și prima jumătate al secolului XX-lea*, în *Studii istorice româno-ungare*, volum editat de Lucian Nastasă, Fundația Academică A. D. Xenopol, Iași, 1999, p. 157.

6. Șematismul veneratului cler greco-catolic al Arhiepiscopiei mitropolitane a Alba Iuliei și Făgărașului pe anul 1900, Blaj, p. 300–303.
7. Calendarul comun de la Hristos pe anul 1910, Sibiu, p. 82–84.
8. A Magyarországi románok egyházi, iskolai Közművelődési, közgazdasági intézményeinek és mozgalmainak ismertetése, Budapest, 1909, p. 44–45.
9. Liviu Groza, *Fundații, testamente și donații ale grănicerilor bănățeni, în Studii și articole de istorie, LX–LXI* (serie nouă), 1993, p. 71–80.

10. Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești Năsăudene (1851–1918)*, Presa Universitară Clujeană, 2001.
11. Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 229–262.
12. Maria Berényi, *Istoria Fundației „Gojdu” (1870–1952)*, Budapesta, 1995, p. 20.
13. Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *Fundația „Gojdu”. 1871–2001*, Editura Universității „Petru Maior” Târgu-Mureș, 2002, p. 54.

ONADEA-MARE (NASIVARAD) 21 august. st. v. 2 septembrie st. n.	Are în fiecare săptămână. Redacția: Strada principală 375 n.	Nr. 34.	ANUL XXIV. 1888.	Prețul pe un an 10 fl. Pe 1/2, de an 5 fl.; pe 1/4, de an 2 fl. 70 cr. Pentru România pe an 25 lei.
---	--	---------	---------------------	--

Teodor Pap.

Să ne aducem aminte de Teodor Pap, care în viața sa a făcut multe ca român bun, era la moartea sa a adus aminte de cultura poporului român, și pentru același, partea cea mai mare din averea sa a testat-o de o fundație națională pentru creșterea românilor din B-Giula și altor români, — să ne aducem aminte de el!

Teodor Pap s'a născut în Băkeș-Giula în comitatul Băkeș, într-o viitoare la 24 februarie 1822, în casa sub nrul 1082, din strada Golimbului. Părinții lui s'au numit Iuan Pap și Flórea născută Oros, de religie greco-catolică. Tatăl său a fost maeștru carnelar și de o stare săracă. Surorile lui Teodor Pap erau: repansata Maria măr, Teodor Măezáros, ca vătără măr, Georgiu Gorbădan, după care au rămas Georgiu de la praul și Savetu. Persida de la al doile bărbat, repansata Persida măr, Dadaș, ca pruncul Teodor și Sofia; Cătarina măr, Pavel Săra, cu Iacu Sabina.

Teodor Pap a început a învăța la șola română din B-Giula și apoi a trecut călăva ani în neacatolică. Deaceia s'a dus la preparandia din Arad, unde în an școlastic 1837, a învățat cursul prim, și în 1837, a absolvat cursul al doile, din toate obiectele de învățatură cu calcule de eminență. fiindu-i profesori: Demetriu Constantin, Grigoriu Lucașiu, Alexandru Gavra și Demetriu Ionescu. În anii 1837, 1837/38, 1838/39 a studiat teologia din Arad asemenea cu calcule de eminență, fiindu-i profesori: Patriciu Popescu și Petru

Varga. — (precum mi-a scris dl dr. Demetriu Horvat profesor în Arad.)

Georgiu Pomuț, născut în B-Giula, și așezat ca advocat în Pesta, întrevine, ca Teodor Pap, care era căutaret bun, să fie ales de cantor la biserică greco-românească din Pesta, și după protocoalele acestei biserici, Teodor Pap a fost cantor din 1842 până și în 1850. — cu salariu de 250 fl. m. c. pe an, și cu venituri, cari în altare an au întrecut plata anuită.

Teodor Pap a venit dară la Pesta în etate de 20 de ani. Căți oameni sunt în lume, că deăci s'au căpătat un post căl de mîc, apoi stăgneză în tot. În Teodor Pap încă și de acum înainte vom afla un îndemnul mare către învățatură, o diligență asiduă, și o ambiție de a se înalta în șera inteligenței române.

Dl. Vincențiu Babeș mi împărtășește, că la an. 1844 a venit la universitatea din Pesta și dr. Atanasie Sandor profesorul dela preparandia din Arad îl recomandasă lui Teodor Pap, cantornului, ca fostului discipul al său, și Teodor Pap îl primi ca bucurie și numai decît îl invită ca să locuiească și mănânce la dînsul și să-l învețe limba germană. Teodor Pap — mi spune dl V. Babeș — era nespus de diligență în studiul limbii germane, și a conceput propusul ca să învețe cu dînsul și gimnaziul, și să depună examene private; în acest mod T. Pap în 1844–1846 depune examenele la gimnaziul Interanilor din Pesta și nume în tot anul căta din două clase, și termină a 4 clasă gimna-

Teodor Pap.

Gheorghe Ruzsa

Gheorghe Pomuț în conștiința istorică a românilor din Giula

Europa Centrală e o regiune plină de mituri, simboluri, personalități eroice și misterioase.

Această regiune a dat istoriei mondiale mulți oameni de seamă, formatori ai lumii civilizate.

Popoarele conviețuitoare din Bazinului Carpatic își au proprii idoli care prin viața lor și-au hotărât poziția în lumea înconjurătoare.

În Europa secolului al XIX-lea, înflăcărată de curente revoluționare, din nimic au izbucnit personalități carismatice hotărâte să rupă barierele învechite ale istoriei.

În acest mediu istorico-politic un mic oraș ascuns undeva în Imperiul Habsburgic își trăia viața de fiecare zi. Locuitorii maghiari, români, germani nașteau, botezau, se căsătoreau, mureau și îngropau. Existența de fiecare zi era determinată de conviețuirii etniilor, religiilor și ideologiilor reformiste.

În aceste constelații socio-culturale, la data de 31 mai 1818, se naște un om de fiecare zi, într-o familie de meșteșugari: fiul botezat Gheorghe al lui Gheorghe și Victoria Pomuț, de religie ortodoxă.

Gheorghe Pomuț pînă în anul 1848 a fost numai un jurist român în Pesta. Ziua de 15 martie 1848, reprezintă un moment istoric în viața națiunilor din Europa Centrală, și în viața lui Pomuț. În vîrstă de 30 de ani, Pomuț **era un revoluționar**, în sensul strict al cuvîntului. Tînărul român se întoarce în orașul natal și luîndu-și rămas bun, pășește pe o cale care îl duce pe terenul istoriei maghiare și universale. Începe o carieră dureroasă dar strălucitoare a unui om de rînd. Se înrolează voluntar în armata revoluționară. Pe scena revoluției i-a fost dat să fie în apropierea generalului genial Klapka, în fortăreața Komárom, unde **militarul Pomuț** era comandantul poliției militare a fortăreței. Din acest moment viața lui va fi marcată. Nu mai are posibilitatea să se întoarcă în orașul natal. Numai o posibilitate are după înfrîngerea revoluției maghiare: emigrarea. Termină o viață caracteristică Europei Centrale și pășește pe malul unei lumi noi ca să-și înceapă o viață nouă în Statele Unite. **Emigrantul Pomuț** e cea mai marcantă personalitate a comunității de emigranți pașoptiști stabilită în statul IOWA, în localitatea New Buda. Ghiță Pomuț – cum îl numea vestitul scriitor Ioan Xantus – era un bun gospodar. Pentru el avea

mare importanță interesele comune ale tovarășilor săi pașoptiști din colonie. Duce tratative cu Kossuth Lajos, pentru a înființa cea mai mare colonie a emigranților pașoptiști. Iubirea și convingerea în libertatea și egalitatea oamenilor a fost pentru Pomuț o formă de viață, o luptă pentru crezul său. Natural că din primul moment va participa la războiul civil american, între anii 1861–1865. Se înrolează – din nou – voluntar în armata nordică. În cruntele lupte și-a îndeplinit cariera militară. Mulțumită calităților omenești ale românului giulan, organizarea și experiența din armata kossuthistă, își aduce roadele. Regimentul de infanterie 15. IOWA – parte a armatei comandată de generalul Ulysses Grant (ulterior acesta a fost ales 8 ani președintele S.U.A.) – mai tîrziu se încadrează în armata vestitului general Sherman. După bătăliile de la Corinth, Schiloh – unde a fost rănit – Vicksburgh și Atlanta, regimentul 15 IOWA, în fruntea armatei Tennessee la 24 mai 1865 defilează la Washington D.C. sub conducerea viteazului colonel Gh. Pomuț, pe care soldații îl adorau, superiorii îl prețuiau. La 19 mai 1866, pentru faptele de vitejie și meritele din timpul războiului e înaintat general de brigadă. Honvedul kossuthist, mulțumită calităților și virtuților militare și umane, în noua patrie, e încoronat în cariera strălucitoare în care a ajuns în armata S.U.A.

După 16 ani petrecuți în Statele Unite pleacă definitiv din patria sa adoptivă. La 16 februarie 1866 e numit consul la Sankt Petersburg, în Rusia. Pomuț **devine diplomat**. În 1874 e avansat consul general. Își îndeplinește menirea pînă în anul 1878.

După schimbarea lui din această funcție de diplomație rămîne în Rusia unde, tot 16, ani trăiește o viață plină de secrete.

Gheorghe Pomuț moare la 12 octombrie 1882 în Sankt Petersburg.

Această personalitate marcantă, acest idol al minorității române din Ungaria, aparține triumviratului emblematic: Moise Nicoară, David Voniga și Gh. Pomuț născuți în acest orașel bichișean, Giula. Orașul a fost și este bun exemplu a conviețuirii naționalităților, maghiari, germani și români. Populația locală e mîndră de personalitățile sale giulane, cum sînt fizicianul maghiar Bay Zoltán, Erkel Ferenc (compozitorul Im-

nului național) și nu în ultimul rând Albrecht Dürer (pictorul renașterii germane), ultimii doi germani. Sperăm că din acest Panteon al gloriei locale va aparține și Gh. Pomuț. Existența românității, legătura sufletească, din trecutul istoric comun, cu neamurile coexistene ale Europei Centrale, o dovedește persoana și viața lui Pomuț, de la primul pas, al voluntarului honved în armata kossuthistă, pârtaș a istoriei maghiarilor și a românilor, pînă la evenimentele istoriei universale, americană și rusă. Ziua de 15 martie 1848 pentru românul Gh. Pomuț a generat un sentiment național – poate maghiar, poate românesc – și un sentiment al libertății universale. El s-a încadrat în curentul revoluționar european. Gh. Pomuț pentru noi românii din Giula ne creează un sentiment specific giulan. E bine să te plimbi pe străzile pe care s-a plimbat tînărul Pomuț. E bine să cunoști persoane dintre rudele sale, să aparții de religia lui Pomuț. În fine e bine să fii mîndru de el.

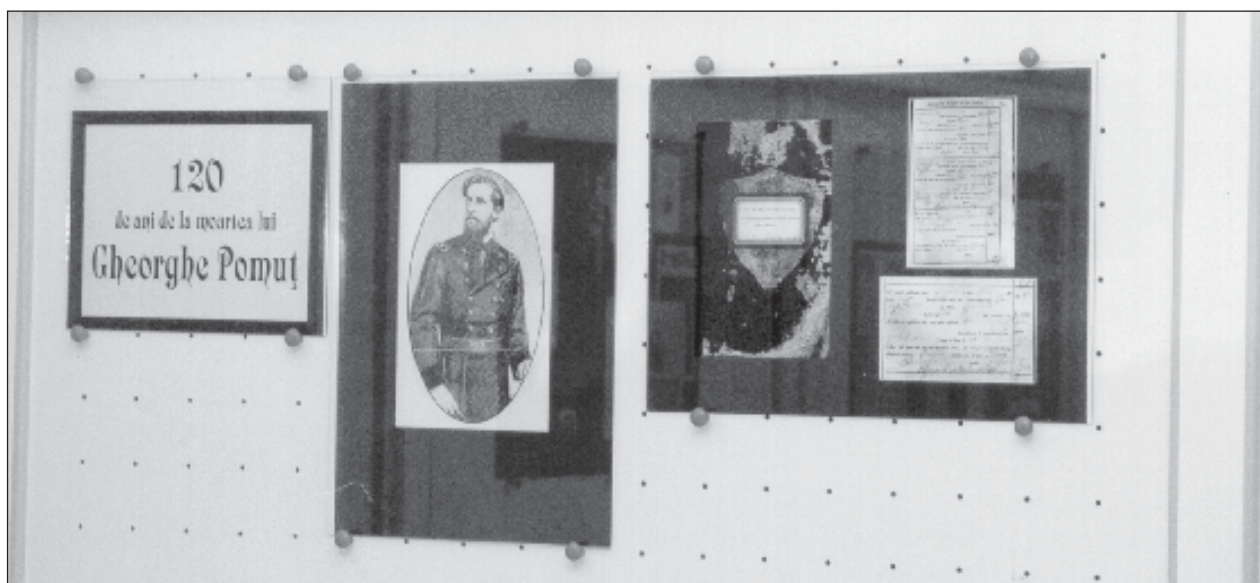
Cînd ne gîndim la această persoană misterioasă, trebuie să dăm răspunsul la întrebarea: Oare îl cunosc românii din Giula sau din Ungaria pe generalul Pomuț? E greu să dai un răspuns corect și potrivit, dar totuși trebuie să spunem că nu prea, din cauza motivelor diferite. Se vorbea și se scria puțin – mai ales după al II-lea război mondial – și nici învățămîntul nu se ocupa cu emigrația americană a pașoptiștilor. Au crescut generații fără să știe ceva mai concret despre acest mic grup de revoluționari – între ei și Pomuț – înflăcărati.

Existau informații și legende despre războiul civil din S.U.A. Auzeam ceva despre eroii mitici ai războiului. Se spunea că au fost între ei și foști honvezi ai armatei kossuthiste.

După anii 1990 au ieșit la suprafață operele, studiile despre Pomuț. Minoritatea română are sarcina istorică și de existență de a-și ridica personalitățile renumite și istorice în circuitul vieții culturale. În anul 1998 la Giula totuși a avut loc un eveniment însemnat privind cultul generalului; s-a așezat o placă menită să cinstească amintirea personalității lui Gh. Pomuț (e singura placă în lume). Noi giulani și toți românii din Ungaria avem un loc unde ne-am putea aminti în mod convenabil de eroii – între ei și români – evenimentelor din 1848–49.

Este o bucurie că azi există o stradă în Giula care îi poartă numele: strada generalul Pomutz. Poate cel mai important eveniment organizat de Asociația Culturală a Românilor din Ungaria a fost cel din 30 mai 1998: Simpozionul comemorativ „Gheorghe Pomuț” în cadrul acțiunilor dedicate împlinirii a 150 de ani de la revoluția din 1848–49. Eu cred că sîntem pe o cale bună și că următoarea generație a românilor din Ungaria îl va așeza pe Gheorghe Pomuț la locul lui bine meritat în istoria culturii noastre.

Eu cred că legenda lui Gheorghe Pomuț o trăim noi personal atunci cînd vorbim despre el. Eu cred că adevărată comoară legendară a acestei personalități celebre, este el însuși, prin faptul că ne-a dat un exemplu cum să devenim folositori omenirii, indiferent de unde ne tragem. Sînt sigur că românii din Ungaria și de pretutindeni pot fi mîndri, împreună cu celelalte popoare din bazinul carpatic, că a existat un om care, cunoscînd și luptînd pentru libertatea națiunilor carpatice, a luat parte și la crearea și stabilirea unui stat democratic și puternic precum Statele Unite ale Americii.

Imagine din expoziția „120 de ani de la moartea lui Gheorghe Pomuț”

Elena Csobai

Gheorghe Pomuț în istoriografia maghiară

Comunicare susținută la Comemorarea a 120 de ani de la moartea lui Gheorghe Pomuț

*Stimați Oaspeți!
Dragi Colegi!*

Mîine la 12 octombrie se împlinesc 120 de ani de la moartea românului ortodox din Giula Gheorghe Pomuț. Figura lui – cum scrie Gelu Neamțu în volumul cu titlul Generalul George Pomuț (1818–1882) – care a apărut la Cluj-Napoca în anul trecut citez: „nu a fost pînă nu demult prea cunoscută în istoriografia românească, în schimb ea era destul de familiară istoriografiei ungare”.

Gheorghe Pomuț s-a născut la 31 mai 1818 în orașul Gyula, din părinți români, după cum reiese din matricola parohiei ortodoxe române din Orașul Mare Românesc. A fost fiul unui fierar de pe domeniile contelui Wenckheim József. Tatăl lui Pomuț se stinge din viață de tînr, după moartea căruia văduva singură își crește cei patru copii. Cel mai mare dintre copii, Constatin, a devenit doctor în medicină (1815–1883). Gheorghe urmează cursurile facultății de drept din Pesta, iar după terminarea cursurilor funcționează ca procuror regal în capitala Ungariei. În anul 1848, după izbucnirea revoluției maghiare Pomuț își întrerupe activitatea de avocat. Se duce acasă la Giula ca agitator pentru recrutare în armata honvezilor. El încearcă să-i convingă pe românii din Gyula și Chitighaz să lupte împotriva asuprii austriece. În regiunea Somogy ia parte la luptele pentru independență în fruntea honvezilor maghiari, ajungînd la rangul de locotenent. Apoi la Komárom, luptă în toate bătăliile lui Klapka György, după care acesta îl ridică la rangul de căpitan, din care a avansat în funcția de căpitan al poliției civile din orașul

Komárom. Ajungînd căpitan de gardă în cetatea din Komárom totodată a fost și copistul personal al lui Újházi László, fostul comite din Sáros, al comisarului din Komárom. După capitularea fortăreței din Komárom în fața lui Haynau, deși acesta garantează honvezilor și ofițerilor amnistie, mulți nu au încredere și iau drumul emigrației. Gheorghe Pomuț se atașează echipei lui Újházi László, care în decembrie 1849 emigrează în America.

În anul 1850 mica echipă de emigranți a lui Újházi, printre care se afla și Pomuț, se stabilește în statul Iowa, care a fost înființat cam în aceeași perioadă. Membrii echipei de emigranți au ocupat pămînt și au început o nouă viață, deloc ușoară în împrejurări destul de vitrege. Înființînd colonia New Buda, scopul emigranților era ca să înființeze nouă mică Ungarie, unde cu toții vor fi liberi, unde să se adune în frunte cu Kossuth. Visul emigranților nu s-a realizat. Destrămarea coloniei nu a putut fi evitată. În timp ce Pomuț depune eforturi serioase pentru colonia înființată în Iowa a izbucnit războiul civil din America.

Gheorghe Pomuț a luat parte la războiul civil chiar din primele zile, cu gradul de căpitan în regimentul nr: 15 de voluntari de infanterie din Iowa. S-a angajat în luptă pentru idealurile democratice americane. Regimentul 15 din Iowa, care a ajuns sub comanda maiorului Pomuț, a continuat să lupte în locurile cele mai periculoase. Au luat parte la cele mai mari și importante bătălii. După terminarea războiului, la un an de la desființarea regimentului Pomuț, la 19 mai 1866, printr-un decret semnat de președintele Statelor Unite ale Americii (Andrew Jonson) „pentru fapte de vitejie și merituose în timpul răz-

boiului" a fost înaintat la gradul de general de brigadă. Gheorghe Pomuț, după ce s-a reîntors în Iowa, acolo i-a sosit numirea binemeritată de consul al Statelor Unite la Petersburg, în Rusia, cu data de 16 februarie 1866. Încă în luna februarie Pomuț a părăsit pentru totdeauna Iowa și Statele Unite și a plecat la Sankt Petersburg, unde și-a ocupat postul de consul.

Recunoașterea meritelor lui Gheorghe Pomuț nu s-a limitat la avansarea lui ca general, ci totodată președintele Jonson l-a numit în funcția de consul general la Petersburg. Acest post era unul dintre cele mai importante și totodată dificile posturi diplomatice din a doua jumătate a secolului trecut. Statele Unite căutau să dezvolte relații politice și economice cu marile puteri. Misiunea lui Pomuț a durat un timp neobișnuit de lung. A fost înlocuit doar în anul 1878. După înlocuirea lui el rămîne în Rusia și se stinge din viață la 12 octombrie în anul 1882, la Smolensc.

Azi ne-am întrunit să-l omagiem, să-i evocăm cu deosebită căldură personalitatea, să-l apreciem și să-l cunoaștem și mai bine, el fiind una dintre cele mai de seamă personalități ale românilor din Ungaria. Gheorghe Pomuț a fost o personalitate înzestrată cu o cultură fină, un ofițer excelent care a luptat pentru independența națiunii maghiare, pentru idealurile democratice americane. A fost un bun diplomat. În calitatea sa de consul general al Statelor Unite ale Americii, a căutat să dezvolte relațiile politice și economice dintre marile puteri din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Din scurta biografie prezentată reiese că, cronologic, viața sa s-a desfășurat în patru etape distincte: 1818–1849; 1849–1861; 1861–1866 și 1866–1882.

Intervalul 1818–1849 cuprinde copilăria, perioada de studii și totodată perioada în care a participat la luptele pentru independență în fruntea honvezilor maghiari ajungînd la rangul de

locotenent, pînă la capitularea fortăreței din Komárom.

Perioada 1849–1861 cuprinde viața și rolul lui în mica echipă de emigranți a lui Újházi László stabilită în Iowa, unde au înființat colonia New Buda. Din această perioadă a vieții lui Pomuț avem cele mai frumoase descrieri despre calitățile personalității lui. El a fost inima acestui grup după cum ne înștiințează Xantus, care a vizitat colonia New Buda înființată de emigranții pașoptiști și care atunci a locuit într-o cameră cu Pomuț.

Urmează intervalul războiului civil, cunoscut sub denumirea de Războiul de secesiune între statele din nord și cele din sud din anii 1861–1866, la care Pomuț a luat parte chiar din primele zile cu gradul de căpitan. Pomuț s-a angajat din nou la luptă pentru idealurile democratice americane. După terminarea războiului civil, pentru meritele cîștigate în timpul războiului, la 19 mai 1866, printr-un decret semnat de președintele Statelor Unite ale Americii (Andrew Jonson), a fost avansat la gradul de general de brigadă. Trebuie să accentuăm că era cea mai înaltă recunoaștere ce i se putea acorda unui proaspăt cetățean american.

Ultima perioadă, între anii 1866–1882 cuprinde viața lui Pomuț ca diplomat american în Rusia, ca consul general la Petersburg. Gheorghe Pomuț îndeplinește această funcție pînă în anul 1878, cînd este înlocuit. El nu se întoarce în Statele Unite ale Americii, rămîne în Rusia, și în anul 1882, la 12 octombrie, se stinge din viață la Smolensc și a fost înmormîntat în cimitirul orașului.

Pregătindu-ne pentru comemorarea a 120 de ani de la moartea lui Gheorghe Pomuț am încercat să cercetăm cum apare figura lui în istoriografia maghiară, cu scopul de a realiza în final o mică expoziție. Această mică expoziție totodată oferă și o bibliografie selectivă. Scrierile, articolele de ziar, documentele, cărțile apărute despre viața și faptele de seamă săvîrșite de Gheorghe Pomuț ne ajută la cunoașterea profundă a biografiei lui.

Expoziția noastră începe cu o copie din matricola botezaților bisericii ortodoxe „Sfîntul Nicolae” din Giula, unde a fost înregistrat Gheorghe Pomuț la botez. Este prima dovadă a cadrului familial: limba maternă română, părinții români, anturaj românesc, spiritualitate ortodoxă.

Despre Gheorghe Pomuț s-a scris încă în timpul viața lui pentru că în anul 1858 la Pesta apare volumul „Xantus János levelei Észak-Amerikából” despre care am amintit anterior. Și din acest volum am expus cîteva fragmente în care

Depunerea de coroane la placa memorială „Gheorghe Pomuț”

s-a scris spre exemplu că Pomuț, era un bărbat cu o „cultură fină” cum o spuneau ceilalți din prejurul lui. Aproape toți autorii de mai târziu care au cercetat și au publicat biografia lui Pomuț în primul rând îl citează pe Xantus. După moartea lui Pomuț, în ziarul Békés, care a fost redactat și editat la Bichișciaba în mai multe numere, s-au scris știri senzaționale despre „milioanele lui Pomuț” Bineînțeles de multe ori în aceste știri s-au strecurat numeroase exagerări. Revista Magyarország din anul 1934, editată la Budapesta, publică un serial cu titlul „észak-amerikai emigráció”, dar am putea aminti mai multe articole din presa maghiară, care dau multe informații referitoare la viața și faptele lui Gheorghe Pomuț.

Eu acum nu voi înșira toate articolele, biografiile, volumele apărute despre Gheorghe Pomuț, dar totuși aş evidenția unele scrieri, volume, biografii. Kohn Dávid în anul 1937 în volumul cu titlul „Az élet alkonyán”, editat de autor la Giula, îi publică biografia. Autorul apreciază calitățile personalității lui Pomuț, al ofițerului excelent care a fost citez” marele fiu al orașului”. Trebuie să mărturisim că a fost primul gest de recunoștință din partea locului natal.

În anul 1974 și în săptămânalul românilor din Ungaria apare un serial despre „generalul George Pomuț” semnat de Aurel Sasu. După apariția acestui articol și după înființarea Muzeului de bază al românilor din Ungaria a trebuit să treacă încă zece ani până când, în anul 1983, la Bichișciaba se organizează prima expoziție din istoria românilor din Ungaria de azi, cu titlul „De la Coresi la Calendarul nostru”, care a avut menirea să le reprezinte istoria. La capitolul Personalități marcante din istoria românilor, alături de Moise Nicoară, a figurat și Gheorghe Pomuț. Expoziția a fost organizată în anul 1985 și în Budapesta la Clubul românilor din capitală și la Casa culturală din cartierul XXII. Tot în acel an, în revista județeană Békési Élet, Maria Berényi publică biografia lui Pomuț în limba maghiară cu

titlul „Gyulai románból – magyar honvédtiszt, majd amerikai tábornok”. După publicarea acestei biografii, peste un deceniu românii din Ungaria, în anul 1998, cu ocazia Simpozionului comemorativ „Gheorghe Pomuț”, în cadrul acțiunilor dedicate împlinirii a 150 de ani de la revoluția din 1848–49, s-au adunat să-l sărbătorească și să deschidă prima expoziție omagială dedicată românului din Giula.

Cu acea ocazie Institutul de Cercetare al Românilor din Ungaria a dezvelit o placă comemorativă a generalului Gheorghe Pomuț. Inițiativa acestei aniversări, comemorări, a fost direcția Institutului de cercetare, doamna Maria Berényi, care la dezvelirea plăcii de pe strada Kossuth a orașului a prezentat viața și activitatea celui sărbătorit. Importanța evenimentului este marcată și prin faptul că până în prezent niciieri în lume nu s-au așezat asemenea plăci menite să cinstească amintirea personalității românului originar din Giula, Gheorghe Pomuț. Despre acel eveniment însemnat din viața noastră s-a scris și în revista noastră „Lumina '98”, text pe care l-am expus în expoziție.

Expoziția noastră jubiliară se încheie cu patru volume apărute în România în ultimii câțiva ani dintre care, ultimul, a apărut anul trecut cu titlul Generalul George Pomuț (1818–1882) de Liviu Patachi și Gelu Neamțu. Este un volum foarte bine documentat. La ora actuală noua biografie a lui Pomuț așa cum scrie în prefața monografiei academicianul Camil Mureșeanu „reunește date mai vechi și mai noi, constituind o sinteză care poate fi considerată o împlinire, la nivelul actual al cunoștințelor ieșite la lumină”.

Dar totodată trebuie să știm că documentele esențiale publicate până acum sînt doar o mică parte din miile de pagini păstrate în arhivele din Washington și Moscova, care așteaptă încă să fie cercetate în arhivele țărilor în care a trăit Pomuț. Viața și activitatea de consul al Statelor Unite este poate cea mai puțin cunoscută, rămînînd încă o pată albă și misterioasă a biografiei sale.

Nagy Márta

Iconostasul bisericii Sf. Nicolae din Apateu

În cadrul iconostaselor din bisericile ortodoxe (sârbești, românești, grecești, bulgărești) din Ungaria, grupul de iconostase cu reminiscențe populare alcătuiește un grup pitoresc, aparte. O mai mică parte a acestora a fost ridicată în secolul al XVIII-lea (de ex. iconostasul bisericii sârbești din Csobánka), dar majoritatea covârșitoare provine din secolul XIX (de ex. în bisericile sârbești din Zsomberek, Illocska, Medina, Villány și românești din Vecherd și Peterd). Din categoria din urmă face parte și iconostasul demolat al bisericii Sf. Nicolae din Apateu.

Lățimea iconostasul original a fost de 700 cm, înălțimea sa aproximativă era tot de 700 cm. Meșterii care au făcut peretele au fost călăuziți mai ales de principii practice, ceea ce se poate deduce din faptul că pentru realizare s-au folosit tehnici simple și materiale simple. Iconostasul a fost făcut pur și simplu prin îmbinarea unor scânduri, pe care compozițiile au fost pictate cu ulei, fără preparare prealabilă. În rîndul de jos, conturul compozițiilor a fost îngroșat cu o puternică linie îngroșată de un galben viu, pe cînd compozițiile din rîndul superior au fost încadrate în simple chenare din șipci de lemn. Spațiul format din arcul gol dintre peretele din lemn și lunetă a fost completat cu lucrări cioplite simplu

în lemn. Ca atare, a imitat arhitectonica timpului, completînd întregul spațiu al arcului din apsidă cu un iconostas reprezentativ, de dimensiuni mari.

Pe iconostas sunt amplasate 38 de compoziții, dispuse în patru rînduri: *icoanele de tron* (*împărătești*), Apostolii, Profeții, iar în rîndul superior, patru scene din Cartea Martirilor.

Din păcate, nu se cunoaște meșterul care a pictat aceste icoane. E de presupus că a fost un meșter din sat. În picturile sale, acest meșter anonim s-a folosit, în principiu, de tradițiile iconografice răsăritene (în înfățișarea profeților, apostolilor, a Sf. Ioan Botezătorul s.a.m.d.).

În același timp, meșterul anonim a aplicat însă și elemente tipice artei creștine apusene, care de obicei nu s-au folosit în iconografia răsăriteană. O astfel de compoziție este Cina cea de Taină, din al treilea rînd sau o Madonna, printre icoanele de tron, chipul Maicii Domnului cu Pruncul în brațe.

Pentru pictura *Maica Domnului cu Pruncul*, pictorul s-a folosit de un model creștin apusean. Ca atare, Maica Domnului – contrar canoanelor bisericești răsăritene – are o coroană pe creștet, iar la picioarele ei este globul pămîntesc, pe care se încolăcește un șarpe. Maica Domnului ține Pruncul Iisus pe brațul stîng, iar Pruncul își întinde ambele brațe. Acest tip de înfățișare corespunde celui descris în Geneză (Facerea). Acolo Domnul Dumnezeu avertizează șarpele:

„Dușmănie voi pune între tine și între femeie, între sămînța ta și sămînța ei; aceasta îți va zdrobi capul, iar tu îi vei înțepa călcîiul.” (Geneza 3,15).

Deci, imaginea, cu mijloace vizuale ale Sfintei Scripturi, o reprezintă pe Maria cea neprihănită, fără păcate, care învinge șarpele. Acest tip de reprezentare corespunde tendințelor artistice din epoca barocului, care s-a răspîndit prin litania de la Loreto a Sfintei Fecioare.

În ciuda tematicii sobre, compozițiile nu au atmosferă severă, mulțumită privirilor deschise, fețelor îmbujorate și, nu în ultimul rînd, efectului cromatic. Deși pictorul folosește în pictarea veșmintelor culori saturate, închise (purpurii, bleumarin, negru), pe piepturi folosește culori puternice, tipătoare (galben, alb), care dau, imaginilor efect energetic, decorativ, bazat tocmai pe contrastul de culori. Tocmai această decorativitate colorată reprezintă marca artei populare din aceste compoziții.

În desenarea trupurilor – spre deosebire de ca-

noanele răsăritene – meșterul se ține de regulile realismului, deși figura Pruncului, de pildă, este nemotivat de mică. În urma unor inexactități anatomice în reprezentarea figurilor, acestea sînt puțin stîngace, stinghere, ceea ce le oferă însă un farmec deosebit. Chipurile – spre deosebire de canoanele iconografice – au caracter portretistic. Aceste figuri sînt tocmai opuse reprezentărilor statice, ascetice, diafane, ale picturii iconarilor, figurile acestea reprezintă o lume mai vie, mai dinamică și mai colorată.

Asemenea altor figuri, din compoziția iconostasului, *Maica Domnului cu Pruncul* corespunde prin valoarea formelor, nu în primul rînd patrimoniului stilistic, cît principiilor creatoare ale artei populare. Aceste lucrări naive, populare nu dispun de acel specific al artei iconografice conform căruia prin icoane este redată nu doar înfățișarea imaginară, ci care cuprinde immanent și conținutul imaginii reprezentate. În acest fel, figurile redată în mod stîngaci, dar în carne și oase, ale icoanelor de factură populară, transmit dogma creștină spre credincioși, ei devenind prin acest transfer de idei apostoli și sfinți, Maici Sfințe, Cristoși ș. a. m. d. Asemănător cu eroii jocurilor de mistere, la un moment dat privitorul acestor icoane devine el însuși purtătorul esenței religioase, iar prin acest specific pictura iconogra-

fică apropiere aceste figuri de reprezentarea esenței creștine, religioase. Tonalitatea lirică și maniera simplă a reprezentării figurilor au avut ca urmare că aceste lucrări au fost ușor acceptate și adoptate de comunitatea satească.

Iconostasul din Apateu s-a născut la răscrucea a trei lumi (cultura creștină răsăriteană, apuseană și arta populară). El reprezintă în mod explicit întâlnirea dintre cultura creștină apuseană și răsăriteană cu cultura comunității rurale românești a diasporei din Apateu.

Iconostasul demontat al bisericii Sf Nicolae din Apateu, tencuiala simplă, plafonul ca cerul înstelat, cu dușumeaua originală, din scînduri nelucrate, scaunele simple, parapetul care desparte cele două părți (ale bărbaților și ale femeilor), boltirea centrală, care interpretează în mod original și vesel *Izgonirea din Rai a lui Adam și Eva*, toate-toate acestea la un loc au alcătuit un interior specific, armonios și unitar. Nu numai de aceea, ci și datorită calităților sale particulare, iconostasul din Apateu este unul dintre cele mai frumoase iconostase în stil popular din Ungaria.

Gheorghe Lanevschi

Iosiv Sârbuț-o viață pentru o idee

Un muzeu al teatrului la Arad

Aradul, frumoasa așezare de pe cursul inferior al Mureșului, datorită unor mecenați ce și-au pus finanțele și cunoștințele în slujba orașului și a locuitorilor acestuia, a beneficiat și beneficiază de unele instituții, care au ocupat și ocupă un loc important în viața culturală a țării.

Astfel, datorită comerciantului Iacob Hirschl, care pe cheltuială proprie a construit, în anul 1817, un lăcaș stabil muzei spectacolului, Thalia, Aradul a avut cel mai vechi teatru din țară. Câțiva ani mai târziu, în 1833, din inițiativa unui grup de arădenii format din Nimsgerm Péter (învățător), Daurer József Bencse (comerciant sticlărie) și Markovits Ignátz (negustor stofe), a luat ființă o altă instituție importantă de cultură, Conservatorul de muzică. Însfârșit, la inițiativa profesorului de desen Dömötör László și cu sprijinul Societății Kölcsey, în 1893 a luat ființă și Muzeul din Arad (Ereklye Múzeum). La toate acestea mai adăugăm acțiunea pornită de Societatea Kölcsey în vederea construirii unui edificiu care să adăpostească trei instituții de cultură, care se va finaliza în 1913 printr-un impunător Palat Cultural.

În tot acest timp în oraș se desfășura o intensă viață culturală la care își aduceau contribuția actori, muzicieni, artiști locali dar și străini.

Publicul arădean a îmbrățișat foarte de timpuriu și reprezentațiile teatrului mecanic, premergător cinematografului, primul spectacol de acest gen având loc la Arad la 13 ian. 1897, la un an după premiera de la Paris a senzaționalei descoperiri a fraților Lumiére.

Interesul pe care îl manifestă arădenii pentru noua artă vor determina notabilitățile locale să transforme în 1907 teatrul Hirschl în sediul pri-

Iosiv Sârbuț într-o expoziție aniversară a teatrului (1955)

mului cinematograf din Arad. La acea vreme vechiul teatru, devenit neîncăpător, era utilizat ca depozit pentru recuzita noului teatru, deschis în anul 1873.

Dar vorbind despre Arad trebuie să spunem că nici viața sportivă din trecut nu a fost de neglijat. Încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea în oraș au apărut mai multe societăți sportive și cluburi, precum societatea de tir, cea mai veche de pe teritoriul de atunci al Ungariei. Acestea i s-au adăugat însă foarte repede societățile de ciclism, hipism, scrimă, patinaj, gimnastică, tenis, canotaj, turism și desigur cea de fotbal.

În timp ce Aradul se manifesta plenar în toate aceste domenii culturale și sportive, în anul 1907, la Újkígyós, în județul Békés, în casa unei familii modeste și numeroase, se naștea un băiețel căruia părinții i-au pus numele Iosif. După terminarea claselor elementare, familia Sârbuț se mută la Arad în speranța unei vieți mai bune. Copii, din pricina situației materiale precare, sunt îndrumați spre diferite meserii.

Tânărul Iosif este atras de lumina rampei, îndreptându-se spre ceea ce va deveni ulterior rostul vieții sale.

La început a fost băiat bun la toate, lucrând în culisele teatrului, mulțumit că poate să fie în

Iosiv Sârbuț cu echipa de mașiniști

În atelierul de scenografie

Imagine din muzeul teatrului

apropierea scenei. Atent la tot ce se întâmplă în jur,” cu ochii deschiși și cu urechile ciulite”, el va deveni ulterior o memorie vie a vieții teatrale locale.

Tot de atunci va începe să colecționeze tot ce i se părea a fi important pentru viitor, programe, afișe, scrisori, fotografii, lucruri pe care după o vreme nimeni nu le mai bagă în seamă.

Printre hârtiile salvate de la distrugere se găsesc mărturii ale spectacolelor date de elevii de la Preparandia din Arad, ale spectacolelor de mai târziu susținute de celebra Déryné cu trupa sa (1818), sau de Prielle Cornelia. Lui i se datorează păstrarea afișelor trupei lui Pascally (1868, 1871), Matei Milo și Petrescu, a urmelor trecerii prin Arad a lui Frantz List (1846), Johann Strauss fiul (1847), Johannes Brahms (1879). etc.

Devenit cu anii mașinist tot în teatru o cunoaște și pe viitoarea soție, Rozalia Maria, care lucra ca peruchieră și era prezentă ca și el la toate spectacolele.

Îndrăgit de toată lumea, de la actori, regizori, scenografi, până la directori, Iosif Sârbuț devine o prezență obișnuită la toate manifestările cul-

turale ale vremii. Ajunge să cunoască cam toate generații le de artiști, muzicieni, sportivi, care s-au perindat pe scenele sau stadioanele Aradului vreme de mai bine de o jumătate de veac. Le cunoaște familiile, istoria, succesele. Pe cei ajunși la strâmtoare, în anii comunismului, nu ezită să-i ajute.

Începând cu anul 1950 îl găsim ca asesor popular în cadrul Tribunalului Arad, unde se bucură de un oarecare prestigiu în rândul oficialităților. Nu ezită să facă uz de această apreciere când cauza pentru care intervenea i se părea dreaptă.

Așa s-a întâmplat și la moartea arhitectului Szantay Lajos, realizatorul Palatului Cultural. Ajungând să-și trăiască ultimii ani într-o cruntă mizerie, Sârbuț s-a numărat printre oamenii de bine care l-au ajutat. Tot la insistențele lui Sârbuț Sfatul Popular a suportat până la urmă cheltuielile de înmormântare, comandându-i chiar o coroană „din partea orașului”, singura de altfel pe care a avut-o reputatul arhitect la catafalc.

Este doar un exemplu din multele intervenții pe care acest îndrăgostit de arta spectacolului le-a făcut pentru cei care au ajuns la bătrânețe de la glorie la singurătate și mizerie.

Conștient de valoarea materialelor publicitare și a oricăror piese legate de viața teatrală, muzicală, cinematografică și sportivă locală, Sârbuț începe să adune sistematic după fiecare spectacol sau competiție tot ce se putea aduna, ajungând în final la o bogată colecție, care-i va purta, peste ani, numele.

Autodidact, devine

spre bătrânețe și un pasionat cercetător al trecutului cultural al orașului. Frecventează biblioteci și arhive din oraș, din țară și din străinătate, studiază presa vremii, pentru a-și ordona și a cunoaște valoarea propriilor piese.

Își completează chiar colecția cu lucruri găsite pe la urmașii unora din numele cândva răsunătoare ale orașului.

Materialul adunat pe parcursul mai multor decenii a fost extrem de divers, de la afișe, fotografii, reviste de teatru, programe, recuzită teatrală, până la fragmente ale unor aparate casate, din vechiul teatru devenit cinematograf, partituri, tablouri reprezentând actori care au jucat pe scena teatrului din Arad, inclusiv pianul la care a cântat Frantz List (1846).

În paralel cu preocuparea de a-și îmbogăți colecția, el începe să scrie în presa locală și chiar în cea din capitală despre trecutul cultural și sportiv al orașului. Alte articole îi apar în *Ziridava* VIII, 1977 și XV–XVI, 1987, anuarul muzeului din Arad.

Cu ocazia diferitelor aniversări Iosiv Sârbuț obișnuia să organizeze expoziții cu piesele din colecție.

Așa s-a născut poate în mintea lui ideea organizării unui muzeu al teatrului pentru a cărui realizare nu va ezita să facă demersuri la forurile locale și la minister.

Insistențele nu i-au fost zadarnice. Muzeul Județean Arad primește aprobarea de a organiza un Muzeu al teatrului cu piesele din Colecția Iosiv Sârbuț. În vederea realizării proiectului Sârbuț, donează în 1976 Muzeului din Arad 24.000 de piese în două tranșe.

Pensionar la acea dată, este angajat de muzeu ca și custode al propriei colecții, expuse în patru încăperi de la parterul teatrului, pe latura sud-vestică. Muzeul avea intrare atât din stradă cât și din foaierea teatrului, încât el putea fi vizitat de spectatori în pauze.

Prin donația făcută de generosul colecționar Aradul devenea al treilea oraș, după București și Iași, care avea un muzeu al teatrului. Probabil la inaugurare cel mai fericit om a fost chiar Iosiv Sârbuț.

Dar bucuria nu i-a fost de lungă durată. Peste nici zece ani decretul de autofinanțare a culturii determină închiderea Muzeului teatrului, la solicitarea chiar a Teatrului de Stat din Arad. Acesta va cere Muzeului județean să elibereze sălile în care se găsea expoziția, pentru a le transforma în discotecă, și a-și asigura în acest fel unele venituri. Muzeul Județean și Iosiv Sârbuț vor încerca să facă unele demersuri pentru a salva muzeul dar fără să reușească. Colecția de istoria teatrului sfârșește prin a fi împachetată și depozitată pe termen nedefinit.

Schimbările din 1990 păreau să aducă o rază de speranță pentru bătrânul colecționar care-și văzuse visul spulberat. Dar a fost doar o speranță, tranziția fiind la fel de brutală cu proiectele culturale. Demersurile începute de germani pentru refacerea vechiului teatru și a casei Hirschl, în care era prevăzut un spațiu și pentru muzeu, s-a împotmolit în legislația greoaie, posibilități finanțatori pierzându-și într-un final răbdarea.

Timpul n-a mai avut însă răbdare nici cu Iosiv Sârbuț care se stinge din viață în 1997, fără să se fi bucurat de redeschiderea teatrului, la care visase o viață.

Astăzi colecția este păstrată, prin grija muzeografului Gherghe Sabău, într-un depozit special amenajat la parterul edificiului de pe strada Gh. Popa de Teiuș nr. 2–4, intrarea din strada Horia, în speranța unor zile mai bune.

Articolul reprezintă un omagiu adus celui care, născut în urmă cu 90 de ani în localitatea Újkígyós din județul Békés, și-a închinat toată viața unui vis, realizarea unui muzeu al teatrului la Arad.

Colecția Sârbuț într-o expoziție temporară

Gheorghe Lanevschi

Simpozionul „Interetnicitate în Europa Centrală și de Est” de la Arad

În perioada 23–25 mai 2002 s-a desfășurat la Arad a patra ediție a Simpozionului Internațional cu titlul *„Interetnicitate în Europa Centrală și de Est”*, având ca temă minoritățile. Intrat deja în tradiție, simpozionul organizat de Complexul Muzeal Arad s-a desfășurat și în acest an sub auspiciile Ministerului Culturii. Direcția Minorități Naționale și a Consiliului Județean Arad. Au participat la lucrări 33 de cercetători-istorici, etnologi, sociologi, muzeografi-din Iugoslavia, Ungaria și România. Ca și la edițiile precedente coordonatorul programului cultural a fost d-na Elena Rodica Colta.

De-a lungul a trei zile au fost prezentate comunicări de o mare diversitate tematică, de la practici și obiceiuri tradiționale la mituri comune, de la analiza relațiilor interetnice în țările participante la simpozion la rolul mass media în viața minoritarilor, etc.

Dintre lucrările de sinteză de o atenție specială s-a bucurat comunicarea intitulată *„Minoritățile din Ungaria și cultura lor”*, prezentată de dr. Eperjessy Ernő, din partea Societății Etnografice Maghiare din Budapesta și cea referitoare la Legea minorităților din Iugoslavia, susținută de Drago Negovan, Directorul adj. al Muzeului Voevodinei din Novi Sad. De asemenea, foarte interesantă s-a dovedit a fi și lucrarea de psihosociologie a d-lui Alin Gavriluic de la Universitatea din Timișoara, intitulată *„Geografie simbolică și dinamică identitară în vestul României”*.

Dr. Ōrsi Julianna, director la muzeul „Finta” din Túrkeve a prezentat o lucrare de interetnicitate demografică intitulată *„Căsătoria în comunitățile minoritare”*. Informația oferită de cercetătoarea maghiară a fost completată de datele prezentate de Corneliu Pădurean de la Facultatea de teologie din Arad în lucrarea *„Comportamentul demografic al populației maghiare de confesiune reformată din orașul Arad în secolul XIX”*. Tot în domeniul raporturilor interetnice în localitățile multietnice s-a înscris și lucrarea etnoloagei Mirjana Pavlovici din Beograd, care s-a referit la *„Sârbii și românii din Bătania”*.

Elena Rodica Colta de la Muzeul din Arad prin comunicarea *„Poveștile despre Dorota și Paraschi-va, două variante ale mitului fecioarei martire produse de vechiul imaginar creștin”* a mutat perspectiva de abordare spre literatura comparată și spre

modul de receptare a unor mituri la nivelul comunităților rurale de etnii diferite. Un subiect similar a prezentat Șerban Vlad de la Centrul de Cultură și Artă al Județului Timiș, care sub titlul *„Motive europene în civilizația rurală bănățeană”* s-a referit la semnificația mitico-magică a unor scrieri apocrife de sorginte străină în lumea satului românesc.

Din grupul lucrărilor de imagologie, trebuie să o menționăm pe aceea prezentată de dr. Octavian Tătar de la Academia Forțelor Terestre din Sibiu, intitulată *„Păgânul în mentalitatea românilor din Moldova și Țara Românească în secolele XV–XVII”*. În aceeași serie s-a înscris și comunicarea d-nei dr. Otilia Hedeșan de la Universitatea din Timișoara intitulată *„Schiță pentru un personaj: țiganul în snoava românească”*, care a încercat să creioneze imaginea țiganului văzută prin ochii românilor. Din cealaltă perspectivă, Ovidiu Pecican de la Universitatea din Cluj-Napoca a prezentat modul în care au încercat să se auto-definească românii într-un moment dramatic ca cel al deportărilor în Transnistria. Tot o lucrare de imagologie a fost cea susținută de Mihaela Bucin de la Catedra de Limba și Literatura Română a Universității din Seghedin, intitulată *„Relații și imagini interetnice la românii din Ungaria”*.

Abordând problema minorităților din perspectivă politico-culturală, Eva Iova, directorul revistei „Foaia românească” din Giula a vorbit despre *„Rolul presei în viața unei minorități”*. Tot în această serie s-au înscris subiectele abordate de participanții români din Iugoslavia, Nicu Ciobanu, Directorul Editurii și Casei de Presă românești „Libertatea”, Costa Roșu și Ionel Stoit, care au efectuat o radiografie a situației românilor din Voievodina la începutul mileniului, și lucrarea d-lui. dr. Ioan Lăcătușu de la Centrul European de Studii Covasna-Harghita, privitor la raporturile minoritate-majoritate în această zonă a țării, în care românii sunt minoritari.

Ca și anii precedenți, o parte din lucrări simpozionului au avut drept subiect istoria și tradițiile diferitelor comunități etnice din cele trei țări.

Referitor la evrei au fost susținute trei comunicări. Reputatul iudaist Eugen Glück a vorbit despre *„Contribuția comunității evreiești arădene la promovarea reformei în prima jumătate a secolului al XIX-lea”* iar Gheorghe Lanevschi de la muze-

ul din Arad despre „*Rolul familiei baron Neuman în viața Aradului*”. Dr. Valeriu Leu de la Muzeul Banatului Montan din Reșița a semnalat „*Un manuscris necunoscut despre istoria evreilor bănățeni*”.

Cercetătoarea dr. Narcisa Știucă de la Centrul Național de Valorificare a Tradițiilor din București a prezentat comunicarea „*Coordonate ale vieții de familie la grecii dobrogeni*”. Tot la grecii care trăiesc în România s-a referit și lucrarea d-lui dr. Gârlan Mictat intitulată „*Diagnoze și specific național la comunitatea elenă din România*”.

Mai multe lucrări au avut drept subiect minoritatea sârbă din România și din Ungaria. Astfel dr. Lubivoje Terovici, Directorul Muzeului Voievodinei din Novi Sad a reconstituit foarte succint istoria sârbilor arădeni, Bojidar Panici a prezentat prima biserică sârbă din Arad, dr. Dušan Popov a făcut un istoric al celei mai importante formații artistice sârbești din Banatul românesc iar Mladena Prelci a prezentat elementele de auto-identificare ale sârbilor din Ungaria.

Însfarșit, despre maghiarii din România, o lucrare interesantă, în care s-a referit la comunitatea din Hălmeag, a prezentat Imola Osvath de la Asociația etnografică maghiară „Krizs Ianos” din Cluj-Napoca.

În onoarea oaspeților simpozionului, Complexul Muzeal Arad a organizat expoziția „Aradul în cartofilie”, în care au fost prezentate cărți poștale rare cu imagini ale orașului la începutul secolului al XX-lea din colecția Gheorghe Ciacis. Concepția expoziției i-a aparținut muzeografului Gheorghe Lanevschi care, prin selecția efectuată, a invitat publicul vizitator la o călătorie imaginară prin Aradul de altădată, de la gară pâna la actuala Piață Avram Iancu și înapoi. În timpul vernisajului au fost prezentate filmele documentare „Aradul și Arta 1900”, realizat de Gheorghe Lanevschi și Florin Hornoiu de la muzeul nostru și „Arad dragostea mea” în regia lui Titus Munteanu.

Ca și la edițiile precedente comunicările prezentate vor fi incluse într-un volum.

Elena Rodica Colta

Manifestări dedicate lui Moise Nicoară la Arad

Academician dr. Cornelia Bodea și dr. Ioan Tulcan,
Decanul Facultății de Teologie, Arad

În ziua de 18 iunie 2002 s-au desfășurat la Arad o serie de manifestări dedicate lui Moise Nicoară, toate organizate de fundația care îi poartă numele. Oaspetele de onoare al manifestării a fost Acad. Dr. Cornelia Bodea.

Șirul acțiunilor au început cu sfințirea bustului în bronz a lui Moise Nicoară amplasat în fața Colegiului Moise Nicoară. Cu ocazia aceasta Episcopul Aradului Timotei Sevcicu a rostit un scurt discurs de evocare a personalității marelui patriot, care a luptat pentru numirea în fruntea bisericii a unui episcop român.

În continuare directorul Colegiului, prof. Gheorghe Herlo, i-a înmănat Corneliei Bodea diploma de membru fondator și de Președinte de onoare al Fundației Moise Nicoară. În atmosfera solemnă a momentului a fost intonat vechiul imn al Colegiului Moise Nicoară, care amintește de personalitatea celui a cărui nume îl poartă școala.

A urmat un simpozion, la care au participat cu comunicări arhiviști, preoți, profesori universitari. Universitatea din Cluj a fost reprezentată de prorectorul acesteia, Nicolae Bocșan, unul din cei mai cunoscuți și apreciați istorici români ai momentului. Mentor a zeci de generații de studenți, el continuă tradiția excepțională a școlii istorice din cunoscutul centru universitar ardelean. Prin originea sa, dar și prin activitatea științifică pe care o desfășoară, el este puntea cea mai solidă care face legătura între istoricii bănățeni și cei ardeleni, cuprinzându-i cu generozitatea care îl definește și pe cei din părțile vestice

ale țării. A fost unul dintre cei care s-au ocupat de Moise Nicoară. La acest simpozion a prezentat corespondența inedită dintre Moise Nicoară și Petru Maior.

Însfârșit, tot cu această ocazia a fost lansată cartea Corneliei Bodea intitulată simplu „Moise Nicoară”, apărută la Editura Enciclopedică din București în anul 2001.

Fiind vorba de o apariție editorială importantă pentru cei care se ocupă de personalitatea lui Moise Nicoară ne vom opri în continuare foarte succint asupra ei.

Chiar dacă titlul poate să inducă în eroare, nu este vorba de reeditarea monografiei „Moise Nicoară” din 1943, datorată aceleiași autoare. Noua carte o completează pe prima cu unele informații inedite, adunate în deceniile următoare apariției primei cărți și cu două documente redactate de Moise Nicoară, care n-au fost publicate până acum.

Volumul, scris cu ocazia împlinirii a 140 de ani de la moartea acestui mare român născut din neamul Nicoreștilor la Giula, nu este totuși o lucrare de popularizare. El păstrează întreaga acribie cu care ne-a obișnuit Cornelia Bodea care, oricât de implicată este sufletește, nu poate aborda subiectul decât științific.

În prima parte autoarea realizează o retrospectivă bio-bibliografică în care rediscută personalitatea lui Moise Nicoară din perspectiva mitului și a legendei care s-a născut după moartea lui.

Cuvintele cu care începe cartea, într-un fel justificarea necesității scrierii ei pentru istoriografia românească, vibrează de emoție: „*Puține au fost personalitățile cu rol preponderent în viața națională a unui popor, al cărui destin vitreg să fi fost învâluit în atâta ceață și din care să se fi desprins în același timp atâtea dovezi ale recunoștinței și răsplătirii pe măsură. Au trecut 217 ani de la nașterea lui Moise Nicoară la Giula, și 140 de ani de la moartea sa în București. Au trecut, de asemenea, mai multe decenii de la o încercare pe care am făcut-o de a-i reconstitui pe larg și documentat mai ales prima parte a vieții și activității. Cea până la 1825. Dar despre locul său de veci, locul unde anume o fost înmormântat, abia mai târziu am descoperit...*”

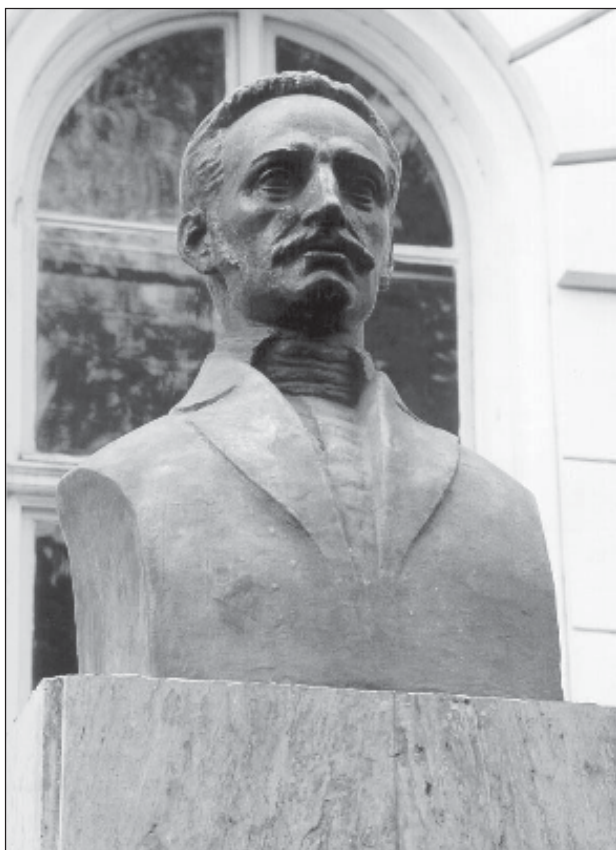
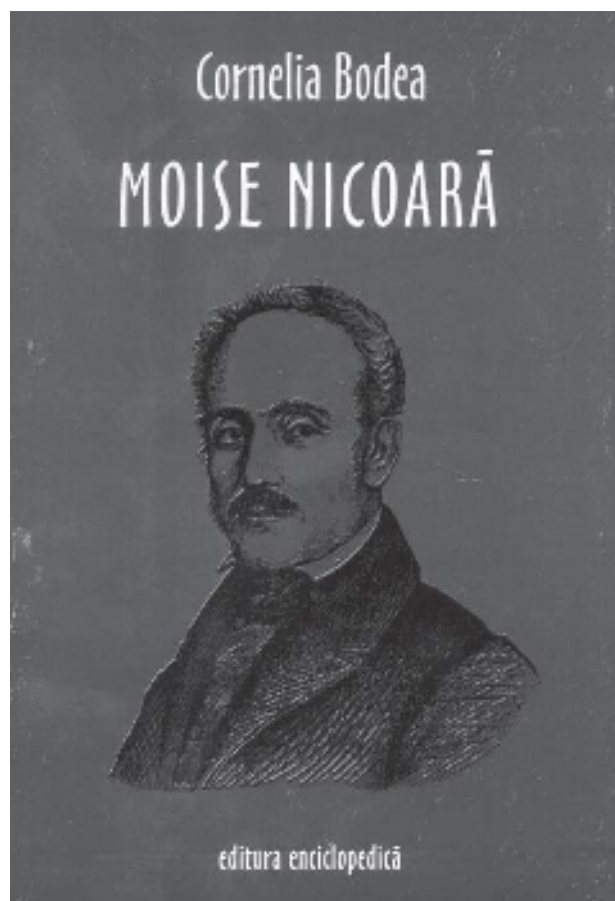
Din chiar aceste cuvinte realizăm paradoxul situației și drama acestui destin.

Cel care pentru admiratorii de mai târziu a fost „învățatul fără seamăn-vorbind perfect 13 limbi europene-a cărui cultură o prețuise însuși împăratul habsburg,” a murit dezamăgit, singur, plin de datorii, și a fost înmormântat într-un mormânt care vreme de aproape un veac și jumătate nu a fost cunoscut de biografii săi.

Uitat de toți după 1829 el va fi, așa cum arată Cornelia Bodea în noua sa carte, omagiat după moarte de numeroși cărturari români, evocările fiind unele realiste, altele fanteziste, până la a ne prezenta un Nicoară fericit în exilul său.

Poate pentru a corecta a doua oară aceste imagini idilice ce pot fi găsite în presa românească din a doua jumătate a secolul al XIX-lea, în capitolul al doilea este refăcută, pas cu pas, pe scurt, viața și lupta acestui mare român.

În fața adevărului, recunoștința celor care încearcă să-i păstreze vie amintirea după moarte pare a veni mult prea târziu. Fragmentele de jurnal citate de autoare ni-l prezintă, pe cel care și-a pus întreaga energie și inteligență în slujba neamului, în anii cenușii de după 1825, ca pe un om suferind fiindcă nu i-au fost înțelese nobilele intenții, care nu poate să prindă rădăcini nicăieri. În 1833 Felix Colson îl găsește în Moldova „nenorocit”, mizeria fiind prețul serviciilor

Moise Nicoară. Bust în bronz executat de sculptorul Rudolf Kocsis pentru Colegiul „Moise Nicoară” din Arad

sale. La fel cum târziu, în 2001 au fost așternute și primele flori pe piatra sa funerară.

Referindu-se la gestul de reparație morală făcut de statul român, cu ocazia comemorării din 2001, când, în sfârșit, pe mormântul acestui martir sunt așternute primele flori, Cornelia Bodea arată că la realizarea mormântului – cenotaf, Ministerul Culturii a comandat piatra funerară pentru cel care vreme de 140 de ani n-a avut pe mormânt „nume, cruce și lumânare” unuia dintre cei mai mari sculptori români de azi, Mircea Corneliu Spătaru. De asemenea tot cu această ocazie a fost turnată o medalie comemorativă executată de artistul Gheorghe Adoc și s-a tipărit această carte.

Meditând la nedreptățile care i s-au făcut acestui mare bărbat, autoarea se întreabă în final dacă destinul lui Moise Nicoară ar fi putut fi altul, în cazul în care ar fi acceptat compromisul de a retracta cele scrise în filipica adresată împăratului în 1819. Întrebare la care răspunsul ne este dat chiar de Moise Nicoară, în acel document, publicat, alături de altele, în anexă: „Și stat și împărăție caut și doresc numai aceea a dreptății, și în care strălucește dreptatea. Numai într-aceea pot și voiu mântuirea și fericirea mea”.

— — — — —
Cornelia Bodea, Moise Nicoară. Gyula (Ungaria) 1784, București 1861, Ed. Enciclopedică, București, 2001, 199 p. + (2) pl.

Németh Csaba

O sută de sate maghiare. Chitighazul

În seria de volume monografice „O sută de sate maghiare” urmează să apară Chitighazul. Autorii monografiei sînt: Elena Csobai, Domokos Tamás, Havassy Péter, Kertész Éva, Liska András, Emilia Martyn Nagy, Német Csaba. Pentru cei interesați de această monografie, oferim a scurtă prezentare a volumului.

Chitighazul este o comună mare din depresiunea Crișuri-Mureș, care se află pe întinderea de loess din zona Bichiș-Cenad, tocmai în părțile mai joase din valea Crișurilor. Are o climă caldă și uscată. Media anuală a temperaturii este de 11 °C, precipitații în medie de 540–560 mm. Comuna se află la altitudine de 89–95,5 deasupra nivelului mării, iar panta aluvională a Mureșului este de 6 m. Localitatea a avut din totdeauna mari probleme cu apele de infiltrație. În solul comunei se găsesc rămășițe preistorice, de o considerabilă valoare, datînd de acum 2 milioane de ani, aflate la o adîncime de 450 m.

În hotarul pusteii Chitighazului nu dăm de vîne de apă naturală, dar sînt specifice acele alpii, care au contribuit la asigurarea debitului de apă din această zonă. Sărăturile întăresc ipoteza că aici s-au produs eroziuni ulterioare ale suprafeței solului. De la sfîrșitul anilor 1800, panțele pustii ale vadurilor secate au fost desțelenite, iar prin arături, întinderile cu ierburi din sud-estul localității au fost transformate încetul cu încetul în pămînt agricol. Partea de nord a hotarului comunei Chitighaz a fost declarat în 1977 drept ocrotit, devenind o parte a teritoriului aflat sub Ocrotirea Naturii din Szabadvány. Pe pante se mai pot afla suprafețe de stepă, în adîncituri sărături și părți mlăștinoase, stufăriș și ciulini de sărătură. Pe teritoriul localității și în hotarul ei se află și rămășițe din preistorie: din neolitic, vestigii ale culturii de Tisa și Vința, din epoca bronzului rămășițe ale culturii de Bodroghkeresztúr; alături de gropi și morminte de glie se mai află aici vestigii ale epocii migrațiunii popoarelor, din timpul sarmaților, gepizilor și avarilor.

Satul care în evul mediu ținea de comitatul Zărandului este atestat documentar pentru prima dată în anul 1412, iar conform lingviștilor, așezarea și-a primit denumirea după faptul că aici se aflau cîndva două biserici. Localitatea a fost moșia lui Siket Elek și proprietatea familiei Erdőhegyi. În 1420, așezarea a fost luată ca ama-

net de către Maróti János, moșierul feudei giulane. În 1482, regele Matei a donat moșia fiului său natural Ioan Corvinul. Mai tîrziu, Ulászló II a lăsat moșia în proprietatea văduvei acestuia, care s-a măritat din nou, cu contele moștenitor Georg de Brandenburg. Administrația localității a intrat sub jurisdicția căpitanilor cetății din Gyula, care au fost și birăii locului. Cam pe la 1530, Chitighazul devine proprietatea lui Oláh István, dar în 1552 apare în documente iarăși ca o moșie aparținătoare cetății giulane. În 1557, regele donează moșia căpitanului giulan Olcsarovics Demeter.

La 2 iulie 1566, căpitanul Kerecsényi Miklós a dat aici marea bătălie împotriva armatelor otomane. După înfrângerea căpitanului, întreaga regiune a ajuns pentru 129 de ani sub ocupație otomană, devenind administrativ nahia Zărand, subordonată sandjacului Giulei, care, la rîndul lui, făcea parte din vilaietul Timișorului. Recensămîntul făcut de turci în 1557 a consemnat la Chitighaz 20 de case. În 1561, recenzorii lui Olcsarovics Demeter numără 31 de porți. Recensămîntul turcesc din 1567 numără 35 de case, iar recenzorii din 1579 a găsit la Chitighaz deja 60 de familii. Dacă se socotește o familie, în medie, din cinci membri, atunci asta înseamnă că în 1552 au trăit aici 30 de suflete, în 1580 trăiau aici vreo 300 de suflete. Deci, Chitighazul poate fi consemnat printre comunele mai populate.

În timpul luptelor duse pentru izgonirea turcilor, regiunea s-a pustiit. După izgonirea turcilor, Chitighazul a sporit numărul moșiilor camelei. În 1700 ajunge pe mîna lui Lövenburg János Jakab, iar în 1732 trece în proprietatea ginerelei său, contele Gaisruck Antal. De la el moșia a fost confiscată de vistierie, care a vîndut-o în anul 1741 lui Andrásy Zsigmond (1725–1750), care în 1742 „a construit un mare conac, iar alături de acesta a construit și o sfințită biserică.” Fiul său Gheorghe a continuat construcțiile, conacul devenind un adevărat castel. În anul 1793, familia s-a stins pe linie bărbătească, iar moșia ajunge în anul 1799 proprietatea lui Almásy Ignác (1751–1840). Fiul acestuia, Alajos (1784–1850) a transformat castelul în domiciliul său stabil, drept reședință permanentă.

La adunarea populară din 2 aprilie 1848, sătenii au alcătuit un consiliu local format din 25 de membri. Garda națională s-a format din 49 de bărbați. Tot în acel timp a scăpat satul de notarul urît de locuitori. În comitetul județean, Chitighazul a fost reprezentat de 7 inși.

La 27 aprilie, alișpanul comitatului a declarat că „pacea și ordinea s-a destrămat cu totul”, iar pămînturile moșierești au fost confiscate și ocupate de popor. La 15 mai l-au alungat și pe birăul satului. În dimineața de 16 mai, garda militară din garnizoana de la Békéscsaba a asediat comuna. Iar pentru că și fruntașii satului luaseră parte la răzvrătire, la 28 mai s-a ales o nouă conducere a satului. În același timp, Garda națională era concentrată la Becicherecul Mare. În compania 4 formată din 387 de voluntari au fost înrolați și 4 chitighăzeni. În garda voluntară județeană a fost ordonată înrolarea a 28 de bărbați. Din cei 3.326 de honvezi ai județului, 66 au provenit din comuna Chitighaz. În raport numeric, chitighăzenii au consemnat cele mai mari pier-

deri: 7 honvezi au dispărut, 2 au căzut pe cîmpul de luptă. În ultimele zile ale războiului, energiile locale au fost concentrate asupra transporturilor militare.

Cel mai evident semn al dezvoltării capitaliste și al burgheziei l-a însemnat circulația feroviară care a început în anul 1858. De atunci începînd, transportul de mase și de mărfuri a crescut din an în an. Mai ales din 1886, cînd Chitighazul a devenit nod de cale ferată dintre linia Arad-Cenad în direcția Sîntana. În același timp, dezvoltarea căilor ferate a însemnat și locuri de muncă. Încă din 1884 există și legătură telefonică în comună. În 1860 s-a introdus o dată pe săptămînă (în zilele de luni) piața de mărfuri.

Revoluția din octombrie 1918 și dezastrul militar a creat și la Chitighaz o situație încurcată. Atunci masele au spart depozitele căilor ferate. Tot în acest timp s-a intensificat și încordarea dintre naționalități. La sfîrșitul lunii februarie 1919, s-a înființat la Chitighaz a 6-a divizie, care a organizat linia de apărare de la Arad la Tisa. După 21 martie, timp de 10 zile, Chitighazul a fost chiar garnizoana diviziei. După înființarea Armatei roșii, plutoanele acesteia au staționat la Chitighaz înainte de a-și ocupa pozițiile în părțile Aradului. În ziua de după proclamarea Republicii sovietelor, la 22 martie, a fost ales „Sfatul popular” format dintr-un directorat alcătuit din cinci membri. În urma izgonirii Armatei roșii din Arad, Sfatul muncitoresc-militar-agricol al județului Arad, acest sfat provizoriu s-a refugiat la Chitighaz, instalîndu-se în castelul Almásy, care la ora aceea fusese pustiu.

La 25 aprilie 1919, tocmai în zi de Paști a pornit ofensiva armatei românești. Administrația civilă românească s-a menținut pînă la sfîrșitul lui martie 1920. Majoritatea locuitorilor români a urmat atitudinea ungarofilă, moderată, propovăduită de preotul ortodox Vasile Beleş, astfel odată cu armatele românești au părăsit aceste meleaguri și vreo 70 de locuitori chitighăzeni.

După Trianon, Chitighazul a devenit dintr-o comună din interiorul țării o localitate marginală. Comisia militară internațională de stabilire a frotnierelor a trasat frontiera provizorie la 3 iulie 1920. Pînă la soluționarea situației frontierei, Chitighazul a devenit punctul de frontieră.

La 24 septembrie 1944, armatele sovietice au cucerit Aletea. O avangardă a acestei armate a înaintat spre Chitighaz, ocupînd colonia Petőfi-telep. Vreo două săptămîni s-a întins pe acolo linia de front. Atacul general al Frontului Ucrainean 2 a început în dimineața de 6 octombrie. Direcția atacului principal al Diviziei IV de cavalerie a Armatei Roșii s-a îndreptat spre Chi-

tighaz. Focurile și atacurile artileriei nu au produs distrugeri prea mari. Oamenii mai săraci (mai ales țiganii) s-au apucat să fure și să jefuiască prin sat.

O situație interesantă a apărut în localitate din punct de vedere al structurii politico-sociale la sfârșitul lui februarie 1945, când mai multe mandate în reprezentanța comunală au fost deținute de NPP. Primele alegeri în adunarea națională au fost câștigate de Partidul Micilor Agrarieni. În timpul alegerilor din 1947, Partidul Maghiar Independent a ajuns pe locul doi, după Partidul Comunist, dar întrecând PMA. Împărțirea pământului s-a desfășurat încet, trăgându-se până în 1947. Atunci 2.073 de iugăre cadastrale au fost împărțite la 452 de inși, iar 442 de locuitori au primit locuri de casă în preajma castelului.

În 1946 s-a înființat FMSZ, cooperativa comercială de achiziționare și desfacere. Până în 1952, 70–80% din aprovizionarea cu mărfuri s-a realizat prin această cooperatie.

În 1950 a fost înființat sfatul comunal. În 1956, revoluția a destituit conducerea comunistă a comunei. „Ordinea” a fost restabilită printr-o ședință de partid ținută la 8 martie 1957. Tot atunci a fost înființată paza muncitorească. Sarcina primordială a organelor puterii a fost colectivizarea.

În următorii ani 25 de ani, în cartierul dinspre Giula, numit Szabadság-telep au fost construite 350 de case noi. Din 1962 s-a electrificat întreaga comună. Succesiv s-a îmbunătățit modernizarea tehnică a caselor și a gospodăriilor. Comuna a făcut pași însemnați pe calea urbanizării.

Urmele catolicismului medieval pot fi descoperite până în anul 1643, în timpul renașterii. Dar catolicizarea adevărată își trage rădăcinile din timpul lui Andrásy Zsigmond, care în anul 1749 a construit biserica. Conte Almásy Ignác a donat prin testament fondul necesar înființării unei parohii, dar această promisiune a fost realizată doar de nepotul său Kálmán, care a validat donația testamentară printr-un document semnat la 28 mai 1852. Parohia a ajuns sub administrația episcopiei Cenadului. În capela de lângă biserică se află cripta familiei nobiliare. Capela din cimitirul catolic a fost construită în 1878. În 1934 a fost întemeiat un cămin popular catolic. În 1971 s-a făcut renovarea bisericii, iar cripta a fost restaurată în 1974. Interiorul bisericii a fost renovat în 1974. Viața bisericească a pierdut din amploare când biserica nu a mai avut (primit) preot. Începând din 1993, preotul din Aletea asigură și misiunea din Chitighaz.

La 6 iunie 1653, sinodul reformat din Baia

Mare a trimis deja un preot aici în comună, în 1805 parohia a devenit o filială a celei din Giula. În 1907 a fost declarată înființarea bisericii reformate din Bichișciaba, împreună cu cea din Chitighaz. La 21 iulie 1937, Chitighazul a devenit o parohie reformată independentă. Însă după moartea preotului Nánay Attila, parohia a rămas fără preot, devenind o filială a comunității reformate din Aletea, situație care persistă și azi. Până în 1945 reformații avuseseră numai o casă de rugăciuni, după aceea au ridicat o casă de rugăciune cu caracter de biserică.

Populația românească și-a întemeiat parohia română ortodoxă odată cu colonizarea sa la Chitighaz. În 1718 parohia ortodoxă a existat deja. Prima biserică mai exista încă în 1779, când a început alături construcția celeilalte biserici, care mai există și azi. Matricolele bisericești datează începând din anul 1779. În anul 1998 s-a încheiat pictarea integrală din interiorul bisericii. Concomitent cu aceste lucrări a fost schimbat și iconostasul vechi cu icoane pictate pe pânză, fiind instalat unul cu totul și cu totul nou. Iar întrerupând tradiția, picturile interioare în tehnica fresco au fost extinse și pe pereții laterali și tavan. Din punct de vedere administrativ, până în 1920 parohia ortodoxă română din Chitighaz a aparținut prin intermediul protopopiatului din Chișineu-Criș de Episcopia Ortodoxă Română a Aradului. Deci și Chitighazul a ținut de Episcopia Aradului. După 1920, situația canonică a parohiei a fost nesigură, căci în acele vremuri nu se puteau întreține relații oficiale cu înaintestătătorii Bisericii Ortodoxe din România. În 1947 s-a înființat la Giula Consistoriul Ortodox, iar apoi, în 1997 Episcopia Ortodoxă Română.

Adunarea Baptistă s-a înființat în 1896. O spori-re numerică datează din anul 1902. În anul 1912 a fost construită Casa de Rugăciune. Din 1905 începe înregistrarea matricolă a Bisericii. Prin persoana preotului evanghelic Kemény Gábor, în 1924 este vizitată pentru prima dată comuna de un pastor evanghelic. În anul 1927 se organizează prima parohie, printr-o adunare ținută la 15 iulie. În 1947 credincioșii ajung sub administrația din Aletea, din 1962 parohia ajunge din nou la comunitatea evanghelică a orașului Giula. Comunitatea israelită s-a înființat în 1893, din 12 familii. Ele au stat sub îndrumarea rabinului din Bichișciaba. Ei au avut și templu, și școală. În vara lui 1944, 32 de suflete au fost adunate și duse la Auschwitz. În comună mai sînt cîțiva locuitori care țin de pentecostali și de biserica liberă neocreștină. Ambele au și câte-o casă de rugăciune.

Începând din anul 1767, copiii au fost instruiți

de dascălul Deák János. În urma luptelor de libertate a funcționat în comună o școală confesională catolică, precum și o școală ortodoxă de fete. În 1820 a fost edificată o școală ortodoxă românească, iar în 1836, o nouă școală populară. Dar în 1872 a funcționat și o școală serală pentru adulți. Școala catolică de fete a fost înființată în 1897, iar din 1909 elevele au fost instruite de mame. În anul 1926, școala catolică de băieți avea două, școala catolică de fete avea trei săli de clasă.

Școala primară de stat din centrul comunei s-a deschis în anul 1910. În anul 1931 s-a lărgit, fiind aici 5 săli de clasă. În 1920, școala românească a fost desființată, când dascălii au părăsit satul odată cu retragerea trupelor românești. În 1927 s-a construit în colonia Vangyel (Petőfi de mai târziu) o școală cu o singură sală de clasă, dar cu doi învățători. După naționalizare, începând din 1948 s-a reînființat învățământul românesc, ca o secție a școlii, iar din anul școlar următor a fost reorganizată școala românească ca instituție școlară independentă. În decurs de 20

de ani a putut fi lichidat analfabetismul. În 1953 a fost înființată biblioteca populară. În anul 1967 a fost dat în funcțiune căminul cultural nou. În 1959 a fost construită noua școală românească cu patru săli de clasă și a fost amenajată una dintre cele mai frumoase baze sportive ale județului.

Prima grădiniță a comunei funcționează începând din anul 1891, ca grădiniță catolică, iar în 1942 a fost înființată o grădiniță și cămin de zi.

Un factor determinant al culturii tradiționale din Chitighaz îl înseamnă varietatea, pluralitatea culturală care s-a desfășurat încă de la înființare, odată cu primele colonizări, care nici ele nu au fost unitare. Populația maghiară băstinașă nu avusese o cultură populară specifică, în schimb populația românească și-a păstrat anumite trăsături ale culturii sale tradiționale, arhaice până pe la mijlocul secolului XX.

Deosebiri care derivă din stratificarea etnică și socială pot fi recunoscute în toate domeniile vieții.

Anul XXXVII.

Arad, 13/26 octombrie 1913.

Nr. 41.

REDACȚIA
și ADMINISTRATIA:
Deák Ferenc-utca 33.

Articole și corespondențe pentru publicare se trimit redacției.
Conținut, inserțiuni și taxele de abonament se trimit administrației și tipografiei diecezane.

BISERICA ȘI ȘCOALA

REVUE BISERICANĂ-ȘCOLARĂ, LITERARĂ ȘI ECONOMICĂ

APARE OATĂ ÎN SĂPTĂMÂNĂ: DUMINECĂ

ABONAMENTUL:

Pe un an 10 coroane
Pe jum. an 5 coroane

Pentru România și străinătate:

Pe un an 14 franci
Pe jum. an 7 franci.

Telefon pentru oras și comitat Nr. 266.

Un act de pietate.

În 19 oct. a. c. s'a săvârșit în orașul nostru un act de pietate față de fericitul mormânt al bisericii ort. române din Giula și dieceza Aradului. În aceeași zi s'a așezat în cimiterul de aici în cripta scindă de dieceza Aradului reședință, oșmintele pământești ale marelui fiu al Giulei, Teodor Papp, transportate din lungos cale a fost provizor înmormântat. La 24, ore p m omisiul euzistoric, profesorul Dr. Teodor Botis, asistat de preotul din Giula P. I. B. B. și Alexandru Popovici au plecat dela biserica în fruntea credincioșilor la mormânt. Nădă eră poa pe estafetele enșingur fericitului Teodor Papp împodobit cu candelile negratei adormitului în domoan, vâd. George Mihail, a credincioșilor istoric ort. român din Giula maghiară și a corului biserice. După săvârșirea prohodului prof. Dr. Teodor Botis, read a predica funebreă, în care porând din motto:

— „N'am răzut pe cel drept părăsit a'am sămânța mi cerșind până în toată vremea este miostiv și împromut și sămânța lui va fi binecuvântată”, — lăsa o privire asupra însușii-

tații istorice a romanismului din Giula, care în legile sale pentru lege și neam avă pe un Moise Nicuță de îndrumător spiritual, dar de neceitate pe Teodor Papp, care prin jertfale sale contribuie la consolidarea diecezei române n Aradului dând prin fundatiunea sa posibilitatea de aș crește fi vrednici din neam în neam. Adăce omagii de pietate memoriei fericitului fondator și i-a sub îngrijirea diecezei înșurșantul monument, ce i s'a ridicat și îndeamnă apoi poporul ort. român din Giula, ea să se pucăre credincios tradiției adănc hrădate în istoria bisericii și a neamului românesc.

Răspunsur le funebre le-au escocut corul mixt din Giula maghiară sub conducerea Inv. Ioan Barbu-leacu cu precizie.

Măgărilor așperiorității noastre diecezane și în diecezi Proasfinției Sale Mui Episcop pentru îngrijirea și atențarea co a dat actului nostru de pietate, rugăro pe banul Dnu, cu scumpului nostru neceitate să-i dăruiescă odihna vecinică și binecuvântată.

Un fost stipendiat.

Elena Rodica Colta

Melancolica tristețe a Mariei

La cinci ani după volumul *Pulsul veacului pa-lid*, marcată de împlinirea unei vârste rotunde, pe care nu se sfiește să o recunoască, Maria Berényi ne oferă o nouă carte de poezii, intitulată semnificativ „În pragul noului mileniu”. Ca și în cazul celui alt volum, și acesta ne dezvăluie o altă față, intimă, delicată, a bătaioasei intelectuale din viața de zi cu zi. Fiindcă cum am putea să o definim pe Maria Berényi, Directoarea Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, decât ca pe o luptătoare pentru drepturile, pentru demnitatea românilor din Ungaria Respectată de toate forurile politice, cum altfel poți să-i spui celei care, odată ajunsă la tribună, se impune, nu se lasă ignorată, decât „doamna de fier”, denumire ce amintește de o altă personalitate politică feminină din Anglia deceniilor trecute. Și totuși... intrând în lumea poeziei sale descoperim o altă Marie, fragilă, însingurată, copleșită de nesiguranță.

Nevoia de poezie a Mariei, nevoia de rostire a gândului nespus este o altă parte din ea, la fel de tulburătoare ca activismul ei neobosit din viața cotidiană.

Ce aduce nou acest volum în creația poetei Maria Berényi? Am putea spune că, după căutările înfrigurate ale unor rosturi, din volumul anterior, Maria Berényi a descoperit acum copleșitorul sentiment al deșertăciunii lucrurilor, care cu multe veacuri în urmă îl tulburase și pe mitropolitul Vaarlam al Moldovei și îl făcuse să scrie cuvintele rămase celebre: „zilele noastre și anii toate ca un fum trec.” Îmbolnăvită de această deșertăciune a deșertăciunilor, de sorginte orientală, devenită însă atât de românească, Maria Berényi își încheie volumul în același ton profund: „Trecerea mea pe aici va rămâne o lacrimă pentru doar câțiva și praf pentru cei mai mulți”. Cum a ajuns sufletul poetic aici? Intrând în labirintul poeziilor sale pătrundem în intimitatea gândului, în frământările neliniștite ale acestui suflet. Sentimentul răs-crucii la care se află este chinuitor. Sufletul este chinuit de îndoieli. Singurătatea din jur este copleșitoare. Întâlnirea cu destinul terifiantă. Nesiguranța viitorului umple întregul univers, încât în fața lui te simți neputincios. Împovărată dintr-odată de ani, copleșită de amintiri, care vin din trecut asemeni unor răni, obosită de propriile gânduri, poeta este năpădită de o tristețe profundă, ucigătoare. Această metafizică a deșertăciunii face ca însuși locul poetei în universul cuvintelor să devină precar, vulnerabil. Ce va rămâne din poezia mea? se întreabă poeta. Ce reprezint eu în universul creației poetice? Ce reprezint eu în lume? O oboseală imensă se așterne în loc de răspuns, fiindcă, într-o lume trecătoare, totul este trecător și deci inutil. Activismul, lupta își pierde

sensul, timpul este irosit în această zădărnicie a actelor omului. Zbaterea continuă de a trage „căruța mizerei noastre naționale” se transformă într-un efort chinuitor, un drum al lui Sisif în „lumea aceasta lipsită de identitate”. Existența însăși se transformă într-o goană oarbă, pe lângă semeni, în ultimă instanță pe lângă viață. Suntem prea ocupați ca să trăim pare să spună poeta. Se întreabă totuși, înainte de a fi prea târziu, dacă este posibilă regăsirea, trăirea plenară. Dar ochiul trezit din „somnia suflului” descoperă o lume alienată, bolnavă, plină de supermarketuri, de pornografie, o lume copleșită de plictiseală. Întoarcerea înspre rădăcinile vieții rănește și ea sufletul prin pustietatea absenței a mamei. În acest gol imens, în care totul pare să se destrame, în care anii se risipesc asemeni firelor de nisip, în care „viața alunecă printre degete”, în care lumea întregă își pregătește parcă sfârșitul, iar clopotul clipei pare să bată pentru toți, sufletul Mariei vrea să se elibereze. E ultimul gând al unui suflet obosit. O melancolie imensă copeșește poezia Mariei Berényi la 40 de ani.

*Maria Berényi, În pragul noului mileniu/ Új évezred küszöbén, Giula-Gyula, 2002, 143 p.

Gyarmati Gabriella

Expoziția lui Ștefan Oroian de la Debrecen

Dacă am lua în considerare literatura de specialitate am putea spune că activitatea artistică desfășurată de Ștefan Oroian la Giula se înrudește cu încercările constructivităștilor din Szentendre, dar generalizând lucrurile și căutând rapid conexiuni, am putea să-l apropiem și de avangarda rusă.

Dar în locul prezentării tendințelor generale ale unui curent artistic sau a apropierei de o avangardă străină mai bine să revenim la subiectul nostru actual.

În creația sa picturală anterioară, Oroian poate fi considerat un constructivist sever care totuși este împânzit de un lirism viril, simbolic.

Totuși de mai mulți ani atenția lui Oroian se îndreaptă și spre alte căi ale artei.

Pe lângă concepția sa de artist, care în exterior este una exactă, rece, pitorească, pe Oroian îl preocupă să descopere posibilitățile ascunse în culori și forme ale „blîndeții” iar pe lângă tehnica favorită a uleiului caută să sondeze noile posibilități plastice ale pastelului.

Alături de grafică și pictură, din atelierul lui

iese o plastică armonioasă, organică, numai din lemne (ca de exemplu lucrarea „Mustața bunicului”). Aceste lucrări plastice au fost expuse în ultimul deceniu (din 1990) în toate expozițiile sale, nu atât pentru a întregii sau a îmbogății colecția de grafică și pictură ci dintr-o nevoie de unitate suverană, de mare efect.

Încercînd să-l caracterizăm, putem spune că, în lucrările sale plastice, bine gândite, a căror concentrare și estetică se ascund în forme simple, într-o știință de a utiliza fibra nobilă a lemnului, există o anumită premeditare și o exigență ridicată.

Privind lucrările, primele impresii sînt determinate de forma exterioară, dar în vocabularul creatorului nu există nimic întîmplător, nici indisziplină sau eventualitate.

„Întîmplătorul” poate să aibă un oarecare rol numai în plastica organică fiind determinat de felul și de forma lemnului găsit.

Arta lui poate fi înțeleasă și ca o modalitate de introvertire, senzația în fața lucrărilor fiind aceea de expectativă mută, profundă, liniștitoare. Lucrările sale devin o cale prin care, timp de cîteva minute, putem ieși din tot ce ne înconjoară pentru a ne lua o mică pauză, pentru o meditație regenerativă a sufletului.

Asemenea pauze sînt bune pentru multe lucruri dar pe moment, cel mai potrivit poate fi acela de a ne atașa la cercul publicului care poate înțelege acest curent artistic. Zgomotul exterior al străzii este obligatoriu, fiindcă numai în opoziție cu el se poate gusta liniștea interioară produsă de pătrunderea acestei arte.

Din pictura lui putem citi esența suprematismului, asta înseamnă că esența picturii și a uneltelor folosite duc spre o sensibilitate ce trece dincolo de lumea reală.

Despre ce altceva ar putea fi vorba în tablourile lui Oroian în care folosește albul discret, fin?

Malevici, a cărui unealtă principală în pictură este geometria și care folosește ca elemente plastice: pătratul, cercul, crucea și triada capitoliului luată din avangarda rusă, consideră că „adevăratul artist este cel care se ocupă cu geometrismul, cu culorile și cu structura” și nu cu piesele concrete. (Eu nu accept această concepție potrivit căruia figuralul nu poate avea legătură cu realitatea vizibilă, și că forma omului nu poate fi redată artistic).

Caracteristic lui Oroian este geometrismul fără

Ștefan Oroian și Gyarmati Gabriella la vernisaj

materialitate umplut cu culori, care pentru arta contemporană este doar o alternativă din cele o mie de posibilități pe care poți să le alegi. În acest limbaj nu este vorba despre exprimarea unui fel de artă ci despre modul de realizare a ei.

Câte expoziții se deschid în zilele noastre zilnic, care contrazic concepția mea, dar nu despre asta trebuie să vorbim, fiindcă acum avem norocul să ne aflăm în mijlocul unor opere adevărate.

În grafica lui, Oroian nu operează cu mai multe feluri de linii, dar luate în ansamblul toate aceste lucrări se dovedesc bogate și interesante.

Pe fiecare coală se vede cizelarea și esențializare puritană care alternează, încât ochii noștri trebuie să aibă răbdare ca să poată sesiza lucrătura fină pe suportul vibrat. Din toată această unitate neutră apar benzi de culoare agitate, care au o anumită ritmică și se îmbină între ele, pe care privitorului îi fug ochii.

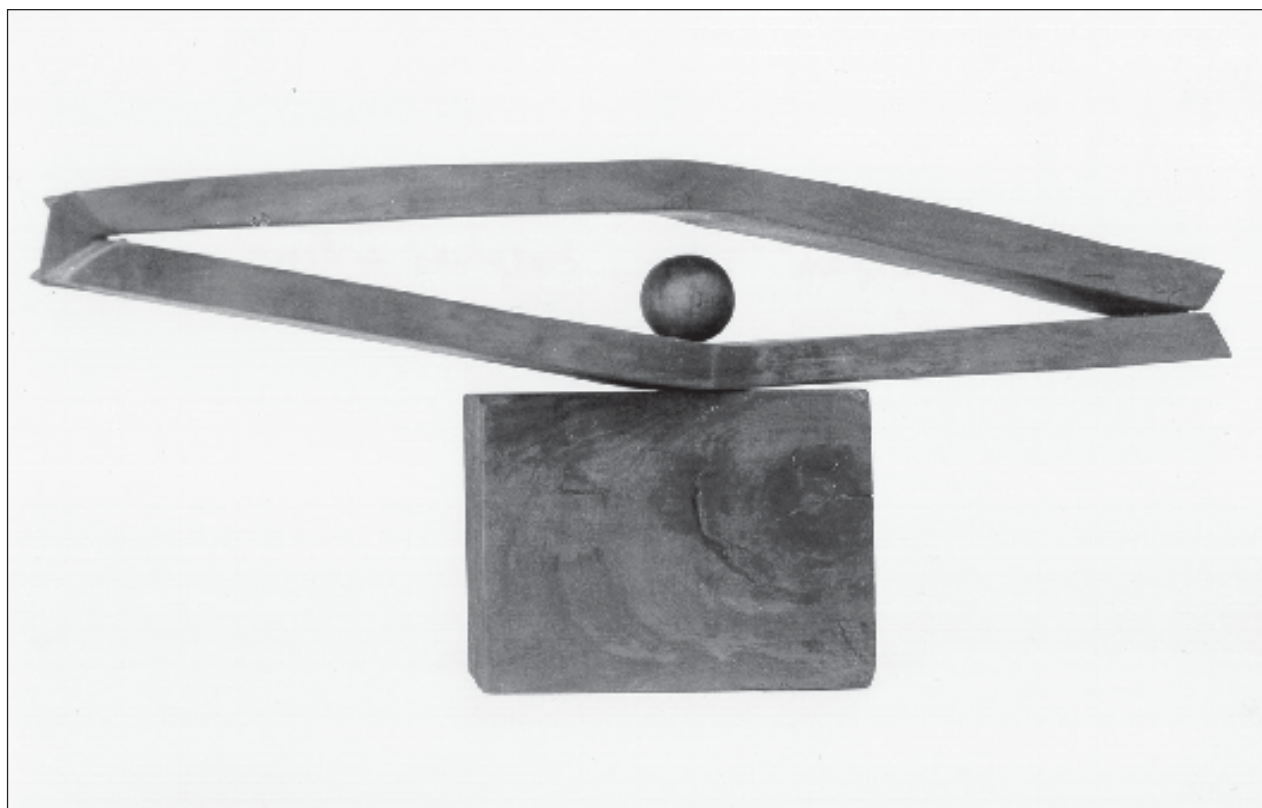
Diferitele tipuri de hârtie utilizate îi oferă un suport potrivit pentru gestul plastic.

Între cele 3 euri creatoare ale lui Oroian nu există o diferență calitativă.

Plastica sa, formată din schițe și machete, care transpuse la dimensiuni mari ar putea fi așezate în piețe publice, include lucrări de natură tradițională, realizate în forme proprii clasicismului artistic. Piese sale constructiviste au un gust de sursă arhaică. În compozițiile organice este o disciplină perfectă, nu apare nici o scînteie a haosului, iar în locul arhaicului de multe ori găsim o virtuozitate artistică.

Ștefan Oroian din 1982 este membru în Asociația Artiștilor Plastici, iar din 2000 este membru al Societății Artiștilor Plastici Maghiari. Expune regulat la Bienalele naționale de pictură de la Budapesta, la Expozițiile de vară de la Szeged, la Bienala de acuarelă de la Eger și la Expozițiile de la Békéscsaba, unde în anul 1996 și în 2001 a fost premiat. Din 1968 artistul expune periodic și în străinătate la Arad, Oradea, București, Brașov, Timișoara, Ditzingen, Paris, Zürich și Hanovra.

În Debrecen aceasta este prima expoziție personală.

Ștefan Oroian, Sculptură în lemn

SUMAR

MARIA BERÉNYI

Originea și familia – 200 de ani de la moartea lui Emanuil Gojdu 5

CORNEL SIGMIREAN

Rolul „Fundației Gojdu” în formarea intelectualității românești din epoca modernă . . . 14

GHEORGHE RUZSA

Gheorghe Pomuț în conștiința istorică a românilor din Giula 19

ELENA CSOBAL

Gheorghe Pomuț în istoriografia maghiară 21

NAGY MÁRTA

Iconostasul bisericii Sf. Nicolae din Apateu 24

GHEORGHE LANEVSCHI

Iosiv Sârbuț-o viață pentru o idee: *un muzeu al teatrului la Arad* 26

GHEORGHE LANEVSCHI

Simpozionul „Interetnicitate în Europa Centrală și de Est” de la Arad 29

ELENA RODICA COLTA

Manifestări dedicate lui Moise Nicoară la Arad 31

NÉMETH CSABA

O sută de sate maghiare. Chitighazul 33

ELENA RODICA COLTA

Melancolica tristețe a Mariei 37

GYARMATI GABRIELLA

Expoziția lui Ștefan Oroian de la Debrecen 38

Editor responsabil: **Maria Berényi**
Tehnoredactare computerizată: **Kovács Sándor**
Tiparul: **Mozi Nyomda, Békéscsaba**
Director: **Garai György**